

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA KULTUROLOGIE

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Bohuslava Fuxová

PARADIGMA ČESKÉHO
MODERNÍHO A POSTMODERNÍHO FEMINISMU
V KONTEXTU EVROPSKÉ KULTURY

PARADIGM OF CZECH MODERN AND
POSTMODERN FEMINISM IN THE CONTEXT
OF EUROPEAN CULTURE

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a odbornou literaturu.

V Praze, dne 29. ledna 2013

.....
Bohuslava Fuxová

Abstrakt

Klíčová slova:

feminismus, žena, umění, historie, romantismus, literatura, emancipační hnutí

Předmětem studie je antropologická a historická analýza fenoménu ženského hnutí v evropském měřítku. Studie se zabývá postavením a individualitou ženy, její svobodou v českých zemích od dob romanismu. Zvláštní pozornost je věnována evropským feministickým literárním počínům, které byly stěžejní pro další kroky emancipačního hnutí v českých zemích. Studie mapuje rysy ženské emancipace, interpretuje některá stěžejní díla evropského feminismu. Zkoumá průkopnice rozmanitosti ženských duší, zkoumá díla, která upadla do zapomnění. Práce analyzuje vlivy romantismu, liberalismu i kapitalismu na feminismus. Popisuje individuální snahy a pokusy o veřejné uznání žen. Studie sleduje jednotlivé proudy světového feminismu a dosažení výsledků jednotlivých feministických skupin. Pozornost je věnována také různorodosti feminismu, jež je zdrojem síly a bohatství, zároveň slabinou ve vypjatých situacích. Součástí této studie je interpretace obrazu ženy v moderní a postmoderní době jako nositelky lásky a vědění. Cílem studie je uchopit prostřednictvím kulturologické analýzy rozmanitost ženského hnutí v konkrétním historickém a kulturním kontextu.

Abstract

Keywords:

feminism, woman, art, history, romanticism, literature, women's emancipation movement

This study presents an anthropological and historical analysis of the women's movement in Europe and its interaction with and influence over the development of the women's emancipation movement in Bohemia since the romantic period. Specifically, this study focuses on and understands European feminist literary achievements as crucial to instigating and informing the various developmental stages of the emancipation movement in Bohemia. In mapping the features of the Czech women's emancipation movement not only onto major works of European feminism but minor ones as well, this study examines the full range of influence had by feminist writing in the Czech lands, including that of works that have fallen into obscurity. By reconstructing international feminist writing in its historical context, this study is able to identify "lost" texts and consider closely their movement between feminism and romanticism, liberalism and capitalism. Against this backdrop, this study brings the individual efforts of both known and relatively unknown feminist pioneers in Bohemia to the fore in an attempt to grant them the public recognition they deserve. Thus, this study traces the currents of global feminism in order to achieve a powerful local effect.

Obsah

Úvod	6
Změna perspektivy	6
Vyslovení nevyslovitelného.....	10
Neměnnost ženství.....	13
Individuální uznání - kontext v evropské kultuře	22
Žena, která neustále začíná - počátky ženské emancipace	
v rytmu romantismu	35
Odkaz M. D. Rettigové a B. Němcové	38
Americký klub dam a ženská solidarita	49
Encyklopedie budečských panen	54
Vzdělávání dívek v Čechách a na Moravě	59
Vývoj českého emancipačního hnutí	62
Charlotta G. Masaryková	65
Františka Plamínková	73
Růžena Svobodová	78
Zdenka Braunerová	81
Emancipace ženy, psychologizace muže – budiž,	
ale kde jsou hranice?	89
Epocha pracující ženy - násilí na ženách	94
Nové individualistické časy	99
Velký věk žen – skutečné možnosti žen a mužů	106
Svůdkyně	110
Nový společenský model ženství	112
Prameny	113
Literatura	114

Úvod

Změna perspektivy

Pohled na ženy zabrané do hovoru muže odjakživa znervózňoval.¹

¹ Greer, G., Eunuška, Praha 2001, s. 19.

Žena má mnohem silnější citové prožitky než muž. V moderní době, kdy je krásou výstřednost, jsou tyto dva principy uváděny v tak dokonalý soulad i kontrast zároveň, že nemá obdoby síla, která dává vzniknout svobodě ženy, její nezávislosti, chuti na individuálním způsobu žití, chuti šokovat, tvořit.

Svět 21. století nabízí ženě velmi mnoho, zároveň jí přitom stále zůstává otevřená prastará, náročná a zároveň krásná volba být matkou. Většina žen stále chce mít děti, netouží jen po dvoučlenném nezávislém partnerství, řeší ovšem kdy a kolik. V nešťastné, podivné, nepravidelné, beztvaré moderní době je kladen důraz především na individualitu, svobodu, nezávislost člověka jako jedince. Středověk neznal touhu po osobní svobodě. Muži i ženy usilovali o svobodu pouze v rámci určitých vazeb. V raně středověkých poměrech ženy často získávaly lepší vzdělání než jejich manželé.²

Princip mužství a ženství nikdy nebyl protikladem, byla to nanejvýš tendence odlišných hodnotových orientací. Od žen se očekávaly bezchybné mravy, mužům se leccos tolerovalo, „žena byla pokládána za hašteřivou, což mohlo být způsobeno tím, že díky své roli v domácnosti, kde sama rozhodovala a nařizovala, byla méně připravena ke spolupráci než muž, který byl v politice, vedení války a v panovnické či městské radě odkázán na kolegiální a přátelské spolupůsobení.“³

Žena je vždy starostlivá, může se stát pro muže nepostradatelnou družkou, nicméně stále má ve většině částí světa pouze vymezený prostor, dodnes platí pohlavně specifická dělba práce. Již v průběhu středověku se vyskytla zásadní zlepšení v postavení ženy. Žena měla možnost seberealizovat se i mimo manželství a docházelo k mnohostrannému rozvoji

² Srovnej k tomu: Ennenová, E., *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 252.

³ Ennenová, E., *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 245.

pracovních příležitostí, za což byly odpovědné dvě instituce: církve a město. „Historie, která nezná zákonitosti v přesném slova smyslu, nabízí vedle mnoha pravidelností i jistá překvapení: prostá rolnická dívka zachraňuje francouzskému králi trůn a korunu a zabraňuje hrozící personální unii Francie a Anglie. Zároveň však musíme přiznat, že charismatické působení Jany z Arku je přece jen něčím jiným, než střízlivou politikou.“⁴ Ve středověkém světě ženy ještě nedisponovaly žádnou politickou mocí.

„Postavení ženy odlišuje společensky radikálně západní civilizaci naší doby od minulých kultur a stále ještě i od ostatních dnešních kultur.“⁵ V myšlení západní ženy moderní svět nabízí i jiné možnosti než mít jen rodinu a děti – nabízí vlastní osobní život, nezávislost, kariéru, společenské postavení. Nabízí výhody, jež historie ženě uloupila. Ženy nyní využívají svou energii cíleně podle vlastní volby hrdě a sebevědomě. Jsou velkorysé, šlechetné a plné odvahy. Všechny tyto aspekty zajišťují úspěšný vliv na ženskou identitu. Touží, něco vytvářejí, něco nabízení a něčeho opravdového dosahují. Aktivní ženy dnes očekávají zajímavou práci, iniciativu a profesní zodpovědnost. Žena v domácnosti se stala minulostí. Práce je pro ně individuální a totožnostní nárok, je to podmínka existenční seberealizace, je to stvrzení subjektivní identity. Žena má stále ještě exkluzivní moc nad plozením. 20. století způsobilo převrat v socializaci a individualizaci žen vzhledem k tomu, že začal platit všeobecný princip svobodné vlády nad sebou samým. Doba, kdy se ženy nacházely v podřízených rolích, spěje ke konci. Ženy nalézají smysl v úsilí vydobýt si nejvyšší manažerské posty a bezvýhradně se vydávají touto cestou.

⁴ Ennenová, E., *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 242.

⁵ Krupička, J., *Zkouška dospělosti*, Praha a Litomyšl 2000, s. 198.

Zatím se ženský úspěch poměřuje především soukromými hodnotami, ženský strach z úspěchu je pouze psychologickým důsledkem jisté kultury. Ženám do této doby chyběla smělost riskovat a nést na svých bedrech tíhu tohoto světa. Do 20. století tvrdošíjně existoval patrilineární hodnotový systém a jeho podpora ženami, které tím nepomáhaly kritickému ani formálnímu vývoji žádné ženy.

Cílem práce by tak neměl být recept či východisko na změnu myšlení v naší společnosti či názory pro a proti, ale především pokus o vytvoření protiváhy k „pseudodiskusím“ o feminismu, které berou feminismus jako primitivní ideologii, a tak se velmi často stává, že veřejný dialog sklouzává až k „směšnému“: „Na co muž potřebuje ženu?“, a naopak.

Budu se zabývat problémem vlády žen, obrazem ideální ženy v moderní společnosti, obecně uznávanou nadvládou mužů, jejich panovačností, hrubostí a neomaleností, jež byla vždy vnímána jako přirozený jev. A naopak věnovat se „slušné ženě“ se svým vytříbeným vkusem, jemným chováním a nevtíravou duchaplností, hospodářské i profesní soutěži žen s muži, ochotnému přenechávání priority mužům a v neposlední řadě intimnímu světu ženy, který byl po staletí právě a jen její.

Budu vycházet z východiska, že se jedná o kulturní fenomén, který byl globálně vnímán jako nepřevratnější způsob myšlení již v 70. letech 20. století.

Jsem si vědoma nutnosti výzkumu ženské problematiky, k němuž by se spojila většina společenských věd a vědních disciplín, aby se fundovaně dospělo k poznání, co žena v postmoderní společnosti potřebuje nejnaléhavěji.

Vyslovení nevyslovitelného

I když byla žena v euroamerické kultuře povýšena na privilegovaný objekt touhy, po celou historii euroamerické civilizace byla chápána především jako sexuální objekt. Ženství tato civilizace od svého počátečního stadia chápe jen jako doplněk mužství. A tak jedním z cílů feminismu je objevování skrytého podílu žen na vytváření evropské kultury. Pravdu o ženské méněcennosti sice postupně zpochybnila fyziologie, psychologie i lékařská věda, ale zásadní stereotypy v pojetí „ženství“ jsou zřetelné i v tomto tisíciletí. Sociální konstrukt ženy tak i nadále zůstává spíše negativním. A není většího dokladu než setrvačnost a záliba v těchto myšlenkových stereotypech, které se sice kulturní antropologie snažila vyvrátit objevením civilizací, v nichž byl tradiční model aktivního, dominantního muže a pasivní, submisivní ženy zcela obrácen.⁶ Vznikající feministické teorie se tak snaží vysvětlit, proč ženy vykazují čím dál častěji svou nespokojenost s pohlavím.

Tak může feminismus a „gender studies“⁷ dokonale tematizovat sociální jevy, kterým se zatím žádná vědní disciplína v dostatečné míře nevěnuje.

⁶ Například civilizace starověké Kréty. Srovnej k tomu: Eislerová, R., *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995.

⁷ Jedním z důležitých fenoménů, který se aktivně podílel na posunech zakořeněných poměrů již od 19. století, bylo i emancipační hnutí žen neboli feminismus, jehož výzkumy jsou v dnešní vědecké praxi zahrnovány do široké kategorie „gender studies“. V kontextu feminismu se dnes běžně užívá pojem „gender“. Autoři zabývající se genderovou analýzou zpravidla vycházejí z nějaké feministické teorie, je nesprávné pojem „feminismus“ a „gender“ zaměňovat. Gender je definován jako sociální konstrukt, který vyjadřuje, že vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy jsou formovány kulturou a společností. Na rozdíl od pohlaví, které je univerzální kategorií a nemění se podle času a místa, působení gender ukazuje, že určení rolí, chování a norem vztahujících se k ženám a mužům je v různých společnostech, v různých obdobích či různých sociálních skupinách rozdílné. Jejich závaznost či determinace není přirozeným, neměnným stavem, ale dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů mezi muži a ženami. Gender problematika je převážně v angloamerické a francouzské oblasti intenzivně diskutována již téměř tři desetiletí. V našem prostoru bylo až do konce osmdesátých let každé takové téma neznámou, neboť idea socialismu neznala diskriminaci v žádné formě a fakticky přinášela systémem sociálních jistot, dávek a dávek stabilitu a rovnost do všech oblastí, které minulost nebo konkurence (kapitalistický svět) ukazovaly jako potenciální zdroj nepokojů. Navíc sociální status ženy byl právě touto politikou

Feminismus můžeme chápat jako doplnění všech forem myšlení o člověku a společnosti, integrální součást moderní historie vědění, nikoli jako ideologii, nýbrž jej můžeme považovat právě za kritiku ideologie.

Neměnnost ženství

Když se Ernest Legouvé na sklonku 19. století zamýšlel nad postavením ženy ve Francii, naznačoval již tehdy, že pokud je společnost založená na předsudcích k ženě, pokrokovou není. Svou statí⁸, která byla v Praze vydána v r. 1883 tiskem E. Grégra, chce posoudit a zhodnotit oprávněnost ženské otázky. Kritizuje otázku vzdělanosti, která stále ještě není spravedlivá. „Stát, kterýž vydržuje mužům university, techniky a celou řadu odborných škol, pro vyšší vzdělání děvčat dosud neučinil téměř ničeho. Proč říše stará se o děvčata jen pokud navštěvují školu obecnou, proč nemá děvče pokračovati ve svém vzdělání, když vystoupí ze školy obecné?“⁹ Nicméně autor stále ještě považuje například cizoložství za trestuhodnější u ženy než u muže. Ale násilí na ženách již odsuzuje a považuje za hanebné. Jeho pohled na ženu Francie 19. století dokládá pozitivní změnu úhlu pohledu na ženu okem muže: „Žena však ve skutečnosti odkázána je pouze na svou rodinu. Karriera politická, karriera soukromá, vše to ženám jest takřka nepřístupno. Ony podrobeny jsou zákonům, kteréž sdělaný jsou bez nich, ony platí daně, avšak hlasovati není jim dovoleno, ony podléhají soudům, souditi však není jim dopřáno.“¹⁰

„Proti emancipaci ženské, která vyšla ze snahy po úplné rovnosti lidí, se Nietzsche vyslovil slovy rozhodnými a snad až příliš prudkými: nerovnost pohlaví je přirozený zákon; je nutná, poněvadž láska je něčím jiným pro muže a něčím jiným pro ženu. V životě muže je epizodou, v životě ženy vším. Úkolem muže je boj proti přírodě a společnosti, kdy se věnoval jenom lásce, byl by zbabělcem, otrokem, jenž by nezasloužil

⁸ Legouvé, E., *Žena ve Francii*, Praha 1883.

⁹ Ibid., s. 12.

¹⁰ Ibid., s. 30.

jména muže ani lásky pravé ženy. Zákon lásky odloučil muže a ženu nepřekonatelnou hradbou. Žena je zrozena k lásce a poslušnosti, muž má vládnout a ochraňovati. Má žít jaksi dvakrát; má vydobýti kus štěstí a z toho udíleti té, která se mu oddala.“¹¹

Ženu, která se snažila a snaží být nezávislá, manželský svazek svazuje, většinou v něm není spokojená, trpí. Je to pro ní především nešťastný manželský svazek, plný omylů, a pokud roli manželky nepřijme, snaží se bojovat proti svému poníženému osudu. Chytré, inteligentní ženy chtějí zpět svou nezávislost, svobodu. Navzájem se podporují, sdružují, snaží se udělat cosi nového, vymanit se z područí mužů (těch dominantních, určujících, se kterými jsou nespokojeny) snaží se prosadit si rozvody, mají tu sílu začínat znovu, věří v cosi lepšího. Není to náhodou jejich romantická duše, která stále hledá vysněný ideál, a nemůže ho najít, je pohlcena četbou o ideální lásce, která hledá a pátrá? A která není dostatečně schopna přizpůsobit se reálnému? Spokojené ženy málokdy projevují sklony k boji o nezávislost, o svobodu, snad pouze, pokud neví, co jiného by si počaly ve svém spokojeném životě, nebo pokud ve svém okolí poznaly opět onu nespokojenou, poníženou, smutnou ženu.

A tak tu máme boj, neustálý boj o ideál. Muž nemusí proti své ženě příliš bojovat, pokud je zklamán, uchyluje se taktéž ke svému ideálu: k milence, múze, k těm, o kterých v průběhu evropských dějin vznikaly tak dokonalé literární počiny, přesně ta díla, která pak pletla hlavu ženám. Zklamáním ženám. Nespokojení muži hledali tedy své totální uspokojení vedle, ubírali se jinou, vedlejší (pozemskou) cestou, ať to již byly múzy a umění, za kterým nalézali mnohé,

¹¹ Lustig, K., *Žena*, Soběslav 1905, s. 5.

milenky a pikle, u kterých se skrývali, anebo zcela ženy ze svého života vyloučili, nebrali ženy za sobě rovné, pouze jako jakousi nutnost, kterou tu a tam přestáli, upínali se k různým formám náboženství, posléze k vědě. Také zcela a naprosto šťastni. Muži si asi velice rychle dokázali najít alternativní způsob života, v kterém pak byli i nadále spokojeni a mohli svobodně tvořit. Ženy málokdy hledají cesty vedlejších, zemských, upínají se k cestám ideálním, které vedou spíše vzhůru, než k alternativnímu způsobu života. Ženy v převážné míře ovlivněny ideálem lásky, stále nespokojené, nepochopené, urputně bojovaly a bojují o cosi nadpozemského. Dělají toto ženy, které jsou z velké části ve svém manželství spokojené? Takové myšlenky je nenapadají. Z jejich harmonického vztahu s mužem jim automaticky vyplývá jiné, pro ně v tu chvíli přednostnější: věnují se svému milostnému a rodinnému životu.

Právě tyto myšlenky mě bezprostředně napadly po přečtení *Ženy* od Sibilly Aleramové¹². Nešťastné, nespokojené a silné ženy, která hledala cosi lepšího. Její literární prvotina, značně romantická, příliš citově dojemná, i když má stále ještě onu začátečnickou literární neobratnost, vzbudila ihned značný rozruch. Poprvé se v Itálii objevuje kritický ženský

¹² Vlastním jménem Rina Facciová, narozena v severoitalském městě Alessandrii 14. 8. 1876. Svě mládí prožívá v zaostalém jižním maloměstě a v 16 letech se vdává. Po desetiletém nešťastném manželství opouští svého muže i dítě a žije v Římě, kde r. 1906 vychází její autobiografická prvotina *Una donna* (Žena), která ihned vzbudí velký ohlas pro sílu, s níž se zde autorka zamýšlí nad problémem ženské nezávislosti.

Po tomto úspěchu se na několik let odmlčí a věnuje se se svým druhem, básníkem G. Genou, zakládání škol pro chudinu z okolí Říma. K literární tvorbě se vrací až 1917, opět autobiografickou prózou *IL passaggio* (Přechod) a r. 1920 prvními básněmi *Momenti* (Okamžiky) a prózou *Stando e andando* (Prodlévání a odcházení). Další její dílo tvoří romány *Amo dunque sono* (Miluji, tedy jsem, 1927) *Il frustino* (Bičík, 1932), básnické sbírky *Poesie* (1929) a *Si alla terra* (Přítakání zemi, 1935) a r. 1938 knížka próz *Orsa minore* (Malý vůz). Díla jejího posledního životního období jsou stále autobiografické, naplněné osobním lyrismem a vášnivou touhou po ideální lásce a životní harmonii.: *Dal mio diario* (Z mého deníku, 1946), inspirováno válkou, *Il mondo e adolescente* (Svět je mladý, 1949) a básně *Aiutatemi a dire* (Pomozte mi říci, 1957) a *Luce della mia sera* (Světlo mého večera, 1956).

hlas, který chce řešit problém ženské otázky. Díky své síle se autorka pouští do odvážného počinu, který je kritikou vnímán ne zcela jednoznačně, stává se zanícenou obhájkyní ženských práv se silným altruistickým cítěním. Má schopnost vidět věci kolem sebe tak, jak jsou. Vyburcovala všechny ženy ze staleté trpnosti, s níž se odevzdávaly svému osudu, stala se opravdu účinnou zbraní v boji o emancipaci žen. Ve svém víceméně autobiografickém díle polemizovala nad nešťastným údělem italských žen, které znaly pouze kostel a domácnost. V první i druhé instituci je nabádali k pokoře, víře, k přijetí svého ne příliš šťastného osudu, zkrátka především ke kapitulaci nad svým sněním a ideály. Cítí se být ženou, které manželství přerušilo a utlumilo její duševní vývoj, touží se vymanit právě pro ten pocit svobody a nezávislosti, který si vychutnávala v době dospívání, kdy mohla svobodně pracovat v kanceláři, v továrně jejího otce. Jako dítě byla velmi citlivá a vnímavá, neobyčejně inteligentní, s otcem měla velmi úzký vztah. Právě on jí poskytl onu relativní svobodu a nezávislost, rád s ní diskutoval o svých pracovních záležitostech, i když byla příliš nezkušená a mladá. V dětství, tedy poměrně brzy, si tak vypěstovala samostatně uvažující individualitu.

V celku velké přátelství s otcem nabouralo nejprve zjištění, že s její matkou až tak vřelý vztah nemá, jeho chování ji počínalo dráždit a vše dokončila smutná informace, že otec má již dávno mladou milenkou, kterou si vydržuje spolu s její rodinou stranou vesnice. Od té chvíle mladá autorka naprosto chápe veškeré duševní stavy své matky, které vedly až k mnoha hysterickým scénám, a snaží se jí pomoci. Právě onu první velkou bolest jí způsobila ztráta důvěry v otce, když odhalila slabost v muži, který byl pro ni „bohem“. Časně manželství

v ní zřetelně přerušilo a utlumilo její duševní vývoj. Snad pouze v nocích naplněných sny a úžasnými přeludy procítovala v prchavých okamžicích polospánku onen hluboký život, ale nebyla již schopna si znovu vyvolat v mysli všechny ty představy a upamatovat se na myšlenky, jež ji v noci napadaly. Vždyť sama v tu chvíli ani nevěděla, co by potřebovala. Cítila jenom, že se její samota a morální osamocenosť rozrůstá do obrovitých rozměrů. I když se do určité míry snažila, aby ji její manžel pochopil, aby do ní viděl jako do rozevřené knihy, jasně cítila, že nikdo nemůže proniknout až na dno její duše. I kdyby byla chtěla, žádný člověk by jí nemohl pomoci v jejím tápání, hledání sebeúcty a naplnění jejího života.

Sama si často kladla otázku, co je za ženu, když s ničím nedokáže být spokojena. Unikal jí smysl její existence, od dětství měla stále méně a méně důvodů k radosti, dojetí, k hrdosti, ale přece ji neopouštěla víra ve vlastní vůli a nikdy nedokázala pochopit, že by cit a smysly mohly přivést člověka do zkázy a rozvrátit jeho duši. Cítila spíše potřebu někomu se obdivovat než milovat. Když se odevzdaně podvolila spojení s mužem, který ji bezbrannou a nepřipravenou spoutal a ponížil, věřila, že je tím poslušná přírodě, svého údělu ženy, který jí tak chce dokázat, že není schopna jít sama životem. Ale i tenkrát se snažila, aby ji osud zcela nepřemohl a zachovala si přitom svou lidskou tvář. Měla si přiznat, že není nic jiného než obyčejná slabá bytost vydaná napospas prostředí, snadná kořist nízkých choutek, které ji obklopovaly? Bylo jí dvacet, vše se v ní začalo bouřit. Nechápala, proč by nemohla být alespoň na okamžik šťastná, proč by nikdy neměla poznat lásku, lásku silnější nad jakoukoli povinnost, nad jakoukoli vůli. Toužila po ideální lásce a životní

harmonii snad celou svou duší. Byla osamělá, nikdo ji nemiloval a přitom tolik žíznila a prahla po lásce. Citová zklamání a vnitřní tragédie ji zavedly až na pokraj šílenství v životě plném neklidu a hledání. Myslela si, že její krása, dobrota a inteligence jí nejsou k ničemu, život od ní požadoval sílu a tu ona neměla, alespoň zpočátku ne.

Viděla, že její osud a snad i osud všech žen je: „milovat, obětovat a podlehnout“¹³. Ve svých dvaadvaceti letech chtěla přijmout život bez lásky, cítila se dokonce bezpečnější vědomím, že ji láska již nikdy nezasáhne. Děsila se představy tolika žen, které dokáží sloučit lásku k dítěti s manželskou nevěrou. Představovala si již v duchu budoucnost nedůstojného štěstí mezi mateřskými radostmi a objetím milence. Snažila se přesvědčit samu sebe, že jí život konečně nabízí lásku, tu pravou, kterou musí přijmout, dát se cele muži, který si jí zaslouží, dát mu i svůj vnitřní život i dítě, prostě a odevzdaně. A začala uvažovat o tom, nenese-li sama žena větší část zodpovědnosti za sociální zlo. „Což by bylo možné, aby muž, který měl dobrou matku, byl krutý k slabším, nevěrný ženě, které dal lásku, a tyranský k vlastním dětem?“¹⁴ Ale dobrou matkou nemůže být jenom prostá žena, jež obětuje dětem svůj život, jako její matka; musí být v první řadě sama ženou, lidským tvorem.

Naznačila svému manželovi, že nedávno v jeho srdci vytušila lásku k jiné ženě, proto znovu pocítila mocnou touhu po nezávislosti. Uvědomovala si přitom jako nikdy předtím, jak silně a vášnivě prahne po svobodném životě, po svobodné práci, jež by byla v souladu s jejími myšlenkami. Každé slovo jako by jí osvětlovalo dosud skryté kouty její duše. Zapla-

¹³ Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959, s. 73.

¹⁴ Ibid., s. 108.

voval ji nesmírný úžas, který se mísil s opojným pocitem velkého štěstí nad myšlenkou, kterou byla schopna konečně vyslovit.

Rodilo se v ní cosi nového, nevyjádřitelného. Žila neustále v zajetí jakéhosi teskného a nepochopitelného dojetí, cítíc palčivou potřebu něhy, lásky, neujasněnou touhu po poezii, barvách, tónech; upadala do stavu nového stesku, který ji přiváděl do snového vytržení, jež dosud neznala. Při svatbě své mladší sestry plakala nad vlastní osamělostí, nad osudem, jakoby tušila, že sestru stihne osud podobný jejímu. Nikdo jí nic nedal, čím by obohatil její duši, nikdo pro ní a nad ní neplakal. V tu chvíli se její krev dožaduje práva, jehož se jí nikdy nedostalo, touží poznat opojnou závrať smyslů, zušlechtující a zkrásňující lidský život, prožít ten pravý okamžik rychlého splynutí dvou těl v jediném vzdechu opojné slasti, v němž započne nový a vítězný život.

Jakmile přišla do Říma, pocítila ihned neodolatelnou sympatii k oněm zoufale odhodlaným ženám, které protestovaly ve jménu lidské důstojnosti všech žen, obětující tomuto boji ty nejčistší city, lásku, mateřství i ženský půvab. „Jak vzácné a osamocené byly opravdové ženy!“¹⁵ Svě římské přítelkyni obdivovala (a záviděla) tu strhující sílu a přesvědčení, s jakou dokáže silná altruistická osobnost působit na lidi v moderním světě. Lásky se stále nedostávala jejímu životu. Dává poslední sbohem své stálé touze po lásce a po dosud neujasněných cílech, v lásce k chudým lidem poznala nejvyšší formu lásky, kterou po celý život hledala.

¹⁵ Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959, s. 179.

Podrobná interpretace tohoto stěžejního díla italského feminismu cele vystihuje bohatou škálu otázek a problémů, které pak vyvstávají v průběhu historie 20. století nejen na evropském kontinentu. Stupeň sebedůvěry se jeví jako nejvýraznější rys pro celý evropský kontext ženské emancipace.

Individuální uznání

Kontext v evropské kultuře

Již v r. 1694 v Anglii Mary Astellová, předchůdkyně boje za ženské hnutí, velice ostře kritizovala špatnou výchovu ženského pohlaví. Navrhovala, aby byly založeny ústavy, kde by se vzdělávaly nejen dívky, ale i osamělé ženy, nespokojené se svou permanentní nečinností. Mary Astellovou tak můžeme jako předchůdkyni těchto bojů stavět po bok například Američanky Mercy Otisové Warrenové. V tomtéž desetiletí (v roce 1697) Daniel Defoe¹⁶ vystoupil se smělym návrhem na založení ženské akademie: „Kdyby vědění a rozum byly pro ženské pohlaví zbytečnými přídavky, nebyl by jim Bůh poskytl k tomu schopností“.

Díky vyloučení anglických žen z volebního práva na počátku 18. století nabyla ženská otázka v Anglii brzy formy právní a politické otázky, přičemž snahy o intelektuální rovnoprávnost ustupovaly do pozadí. To naopak především americké ženy podněcovaly od počátku odpor vlasti proti anglickému panství.

Mercy Otisová Warrenová a Abigail Smithová Adamsová byly předbojovnicemi rovnoprávnosti ženského pohlaví. Na americké půdě Otisová Warrenová korespondovala například s Jeffersonem a horlila pro nezávislost Ameriky. Prohlášení nezávislosti projevuje zřejmě stopy jejího ducha.¹⁷ „Ve stejné době žádala přístup ženského pohlaví do veřejných škol a odůvodňovala svůj požadavek tím, že chce-li stát mít hrdiny, státníky a filosofy, musí mít nejdříve ženy opravdu vzdělané. Se zřetelem k tomu byly školy ženám otevřeny,

¹⁶ anglický spisovatel (1660-1731), autor knihy *Robinson Crusoe*.

¹⁷ Srovnej k tomu: Neumann, S., K., *Dějiny ženy*, Praha 1999, s. 999.

kdežto jejich přání po politické rovnoprávnosti zůstalo ve Spojených státech celkem nesplněno.¹⁸

Mezi průkopnice, které maskulinnímu světu představily potřeby a rozmanitost ženské duše, patřily Caroline Michelisová, Dorothea Veithová, Mary Wollstonecraftová, Germaine de Staëlová, Louisa d' - Epinay, Olympe de Gouges, Pauline Rolandová a George Sandová.

Právě ony různými způsoby a počiny zdvihaly od konce 18. století prapor ženského boje a vědomě i nevědomě usilovaly o prosazení svých ojedinělých názorů na vztahy mezi pohlavími, o prezentaci rovnostářství, o vzbuzení veřejného zájmu a nápravu křivd.

Tyto ženy stojí na počátku, u zrodu velkého hnutí, které je stále aktivní. Jejich dílo tak přetrvalo ve své myšlenkové podnětnosti, z větší části ale upadlo v zapomnění. Trvale živý však zůstal odkaz Mary Wollstonecraftové (1759 – 1797), Germaine de Staëlové (1766 – 1817) a Gerge Sandové (1804 – 1876).

První z nich – angličanka – vydala v roce 1792 svoji *Obhajobu ženských práv (Vindication of the Rights of Woman)*, která se stala jejím nejslavnějším dílem, neboť mistrně rozebírá situaci žen ve společnosti mužů. Přistupovala k problému společenské nerovnosti žen jako k otázce morálky a kulturní úrovně společnosti bez nároků na jakékoli využití v politice. Politická angažovanost žen byla stále ještě považována za zhoubnou. Autorka dokládá, jak mylné je mínění mužů o ženských vlastnostech, o jejich síle a schopnostech. Tento spis se stal následně pilířem liberálního feminismu, neboť emancipační projekt liberálního feminismu byl vystavěn na požadavku rovnoprávné koexistence mužů s ženami

¹⁸ Neumann, S., K., *Dějiny ženy*, Praha 1999, s. 999.

na základě přenesení práv mužů, zakotvených v americké *Deklaraci nezávislosti*, i na ženy. Tyto nesmírně radikální myšlenky čas a vývoj feministického hnutí obrousily do podoby všeobecné přijatelnosti. Realističnost a oprávněnost takto pojatého “protimužského” boje se ukázala v procesu příštích komplexních společenských transformací jako prospěšná a nezbytná a jasně převahovala nad extrémisticky a utopicky orientovanými (= nerealizovatelnými) programy ženské anarchistické minority.

Žena se začala svými právy přibližovat muži, a ten musel přiznat, přestože se tomu jeho egoistická povaha vzpírala, že žena také zvládne přinejmenším totéž, co muž, kdežto muž jen stěží dokáže to, co žena. To dokumentuje tvorba např. i madame de Staël, která je dodnes ceněna jako “matka romantismu”. Její literární práce obdivovali největší současníci, a tato osobitá umělkyně byla považována za “nejbohatší” ženu své doby – to ovšem neplatilo nejen pro majetek, ale též pro velikost jejího vzdělání, intelektu a šarmu. I přes jemný půvab této ženy můžeme na její život a tvorbu nahlížet jako na jednu z prvních vzpour proti konvenci společnosti konce 18. století.

Nejznámější postavou ze zmiňovaných žen je ale určitě otevřená, přímá, nekonvenční George Sandová, jejíž “mužské” vystupování bylo zpočátku více ovlivněno její chudobou (pánské oblečení¹⁹ bylo levnější), nežli nějakými určitými protestními záměry. Později dokázala díky úrovni vzdělání upoutat na své výstřední chování pozornost a tak si zachovat autonomii vystupování. Sandová se necítila být vázána žádnou konvencí a to se odrazilo v jejím osobním i tvůrčím životě, který

¹⁹ Obdobnou paralelu bychom mohli vysledovat například u české malířky Toyen, i u mnohých dalších umělkyně, které touto pózou neotřele upoutávaly pozornost okolí.

se stal jako projev ženské individuality mocnou inspirací řadě žen, jež si uvědomily podstatu svého postavení, a stejně jako Sandová se proti ní dokázaly ohradit.

První vlna feminismu byla tedy dlouhým a různorodým obdobím, spadajícím do období začínajícího dlouho před Mary Wollstonercraftovou a končícím v polovině 20. století. Autorky této vlny vycházejí z problému, že ženské tělo umožňuje nadvládu mužů nad nimi. Šlo o předsudky a představy o ženském těle ve vědě i společnosti, které ženy definovaly jako pohlaví fyzicky i intelektuálně méněcenné. Mužova síla je aktivní, progresivní, jeho energie čelí k boji a dobývání. Žena je regulujícím živlem, energii nevyužívá k boji, k pořádku, ne k vynálezům, ale k účelnému rozdělení vynalezeného, ne obraně, ale k rozhodování.

Věk romantismu přinesl nový kult ženy a postupně umožnil ženě nabýt vlastní identity, dostat sebevědomí. Patos, sentiment, tragika mužského romantismu privilegoval slabé pohlaví a vyburcoval jej k energické aktivitě. Ta se nejprve projevila ve vyspělých státech u žen, které se pohybovaly ve vysokých kruzích či v uměleckém prostředí. Tribunou jejich emancipačních snah přitom byla ponejvíce vlastní tvorba.

Ve Francii si ženy vymohly na konci 18. století právo na rozvod manželství jen na přechodnou dobu, katolická církev tento krok ovšem stejně nikdy neuznala. Ještě v 19. století většina evropských států rozvod neuznávala. Ten se stal v západoevropských zemích v druhé polovině 19. století prubířským kamenem feministických organizací, které se snažily přesvědčit ostatní ženy, že potřebují volební právo stejné s muži, aby pronikly do parlamentů a vymohly si tam také své požadavky.

Například v Anglii se v parlamentu odhlasovalo právo na rozvod v roce 1857, ve Francii²⁰ byl zákon o rozvodu odhlasován v roce 1884. „Auguste Comte se domníval, že je zcela nemožné, aby se žena vdaná či svobodná uplatnila mimo rodinu. Odvolával se na přírodní zákony a ve své době na nezvratné biologické skutečnosti, že žena není schopna tak velké intelektuální aktivity jako muž, protože její mozek má menší hmotnost než mozek muže. V Comtově pozitivní filosofii byla rodina motorem všeho morálního pokroku lidské společnosti. Proto Comte odmítal rozvod a zavrhoval jakoukoli ekonomickou aktivitu ženy mimo rodinu. I zaměstnávání dělnic v továrnách považoval za hluboce amorální, protože odlučovalo ženu na dlouhé hodiny od rodiny. A v rodině jedině se mohla žena vdaná či svobodná dočkat jak ocenění své obětavosti pro blaho druhých, tak solidarity ostatních, v jiných rodinách žijících žen.“²¹

Zákonitě se proti rozvodům staví i řada dalších z mužské populace. Scipio Sighele v *Nové ženě* ostře kritizuje značnou rozvodovost v amerických rodinách: „Spojené Státy severoamerické vykazují od některého času znepokojivé ubývání sňatkův a neméně znepokojivé přibývání rozvodů. V Kalifornii r. 1895 připadl na každé tři sňatky jeden rozvod.“²² „A není bez pochyby, že byla to právě nová žena, která spolu pracovala k rozrušení rodiny. To dokazují již její slova, její časopisy, její meetingy, a pak je tu

²⁰ Pokud srovnáme obdobné analýzy a statistiky z konce 20. století, dojdeme k alarmujícímu faktu, že např. na konci 60. let 20. století končila v českých zemích čtvrtina původně uzavřených manželství rozvodem. Předmětem zájmu oživujícího se feministického hnutí v 60. letech 20. století byla skutečnost vzrůstajícího počtu rozvodů v celé euroamerické společnosti. Manželské páry se čím dál častěji rozváděly krátce po sňatku, děti pak vyrůstaly v péči matek „samoživitelů“. Tak se staly předmětem zájmu feminismu matky opuštěné partnerem či ženy, které daly přednost povolání před rodinou.

²¹ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 66.

²² Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903, s. 66.

statistika, která nám praví, že ze sta rozvodů bylo jich sedmdesát požadováno manželkami.“²³

Nejen možnost rozvodu manželství, ale i otázku vzdělání žen určuje v celosvětovém měřítku naléhavost řešení primárních otázek vznikajícího feminismu. Ženy především z nižších společenských vrstev neměly až do 19. století přístup ke vzdělání vůbec, neměly vůbec možnost studovat na středních a vysokých školách za stejných podmínek jako muži. „Ve 40. letech 19. století absolvovala první žena univerzitu v USA, v 60. letech v Paříži a Zurichu, v 70. letech ve Stockholmu, Helsinkách, Cambridge, Bernu, Kodani, Oslo a Haagu. V habsburské monarchii a v Německé říši se ženy na univerzity dostaly teprve v 90. letech.“²⁴ Scipio Sighele v *Nové ženě* pro ilustraci uvádí, kolik žen v USA dosáhlo vysokoškolského vzdělání a dospívá k názoru, že v období mezi r. 1870 – 1890 přibylo více jak desetinásobně vysokoškolsky vzdělaných žen. Například v USA v roce 1870 dosáhla vysokoškolského vzdělání pouze 1 architektka, 24 dentistek, 35 žurnalistek, 5 advokátek, 527 doktorek medicíny, ale žádná inženýrka, v roce 1890 to bylo již 22 architektek, 337 dentistek, 888 žurnalistek, 208 advokátek, 4.555 doktorek medicíny a 127 inženýrek.²⁵

Ženy se v počátečních fázích feminismu snažily intelektuálně vyrovnat mužské kultuře, v literatuře používaly hojně mužský pseudonym, což se stalo tak trochu národním znakem anglických spisovatelek jako jsou například Geogre Eliot, Currer, Ellis a Acton Bell.

V dalších feministických fázích bylo ženám umožněno využívat literaturu jako prostředek k dramatizaci těžkého

²³ Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903, s. 67.

²⁴ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 82.

²⁵ Srovnej k tomu: Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903, s. 45.

údělu ukřivděného ženství, k osobním pocitům nespravedlností, což často vedlo až k feminismu utopickému. Pro úplnost uvádím, že česká slova Boženy Němcové o ženském osudu své doby měla v evropském kontextu ovšem daleko menší publicitu než slova anglických a francouzských spisovatelek (např. G. Sandové).

Vliv liberalismu se stal počátkem emancipačního ženského hnutí a věk kapitalismu, který rozkládal všechny staré společenské formy, musel nutně vyvolat rychlou diferenciaci žen.

Počátek kapitalismu je prvním obdobím reformních pokusů o výchovu ženského pohlaví se zřetelem k odborné práci. Na počátku 20. století ženy již zavrhovaly napodobování i protest (dvě různé formy závislosti) a raději se obrátily k ženské zkušenosti a prožitku jako ke zdroji autonomního umění a zahrnuly do feministické analýzy kultury i literární formy a techniky.

Představitelky formální ženské estetiky (Dorothy Richardson či Virginia Woolfová) začínají uvažovat o mužské a ženské stavbě věty a předefinovávají vnější a vnitřní zkušenosti z hlediska pohlaví. Woolfová po obsahové stránce svého feminismu přichází s tím, že ženy vlastně žádnou vlast nemají a ani ji nechtějí, vlastní ženy je tím pádem celý svět. Žena k pocitu svobody potřebuje jen „vlastní pokoj“. Psala o světě, který nalézala v sobě a o němž předpokládala, že existuje i v druhých lidech, byla udivena nad ohromnou šíří duše ženy, v neposlední řadě ji také stále pronásledoval tísnivý pocit, že není dostatečně kvalitně vzdělaná.

Muži se většinou individuálním snahám a pokusům o veřejné uznání emancipovaných žen rychle a obratně bránili. Na pomoc jim bleskově přispěchala vznikající psychoanalýza.

„Roku 1932 se Sigmund Freud pokusil vyvodit základní znaky psychologie ženy ze závislosti penisu, ta prý je zdrojem ženského pocitu méněcennosti. V závislosti na postoji k tomuto „traumatu“ lze údajně rozeznat tři typy žen: první skupina kompenzuje absenci uvedeného orgánu přáním mít dítě, to jsou normální, mateřské ženy. Druhá skupina rezignuje na soutěžení s muži s vědomím, že síly nejsou vyrovnané, tyto ženy dobrovolně ustupují a plní roli totožnou s rolí dělnic v úlu. Třetí skupina se odmítá podřídit, bojuje a drží se toho, co až dosud uzmula z mužského světa.“²⁶

Univerzalita ženské podřízenosti je předkládána především díky důsledku biologického determinismu: Fyziologie ženy jako bytosti bližší přírodě, to poměrně citlivě a přesvědčivě argumentovala již Simone de Beauvoirová, když zkoumala fyziologickou stavbu, vývoj a funkce osoby ženského pohlaví, a kdy dospěla k názoru, že žena padne daleko častěji než muž za obět druhu. De Beauvoirová soudí, že žena otročí lidskému druhu daleko více než muž, její živočišnost je očividnější. Sociální role i psychika ženy jsou také chápány jako role bližší přírodě. „Ve skutečnosti není žena o nic bližší (nebo vzdálenější) přírodě než muž – oba mají vědomí, oba jsou smrtelní. Avšak bohužel existuje mnoho důvodů, proč je na ni takto nazíráno, výsledkem je pak velmi účinný systém zpětné vazby: různé aspekty situace, v níž se žena nachází: fyzické, sociální a psychologické přispívají k faktu, že se na ni pohlíží jako na bytost, která má blíže k přírodě, horší sociální postavení, menší možnost zasáhnout do kulturního

²⁶ Lenderová, M. a kol., *Eva nejen vráží. Žena v Čechách od středověku do 19.století*, Praha 2002, s. 10.

vývoje globální společnosti díky prizmatu své biologické determinace.²⁷

Myšlenku ženské přirozenosti odmítla nejen Simone de Beauvoir a existencialisté vůbec. Učinili tak svým slavným výrokem, že člověk se ženou nerodí, ale stává. Jenže Helena Deutsch, Freudova žákyně, přidala další tezi o ženské přirozenosti. Definuje ženu jako pasivní masochistku, jako bytost, „kterou její podřízenost těší, která ochotně ustupuje nátlaku.“²⁸

Široké debaty a polemiky i nadále pokračovaly, feminismus rychle získal svou radikální podobu, aby byl vystřídán feminismem liberálním, neofeminismem, ekofeminismem a dalšími.

Ve druhé vlně feminismu, začínající koncem šedesátých let 20. století, dochází k novému zakládání ženských skupin, organizací a pronikání feministických myšlenek do vědeckého světa.

Průkopnickou a nejrozšířenější prací byla *Ženská mystika* Betty Friedan, která vychází z poznání, že biologický úděl stále určuje reakce mnoha mladých žen na jejich budoucí role a podporuje je v tom, aby braly jen špatně placenou práci nebo na práci částečný úvazek. Autorky v této fázi prováděly rozsáhlé analýzy institucionalizace lidské reprodukce, s tím související otázky právního, ekonomického a společenského postavení žen, otázky násilí na ženách a reflexe stereotypů o ženách ve vědě, umění a v médiích.

V roce 1970 vychází klíčový feministický text *Eunuška* Germaine Greer, jež se záhy stává součástí „druhé vlny“ feminismu 70. let. Tuto vlnu ve Velké Británii a v USA

²⁷ Lenderová, M. a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 10.

²⁸ Ibid., s. 11.

charakterizovalo revoluční zpochybnění tradičních názorů na to, co je politické. Greer tvrdě kritizuje taktiky některých feministických aktivistek, feminismus nepovažuje za jednotnou organizaci či myšlenkový proud. Je naopak silnou individualistkou a ve svém díle přináší svědectví o rozmanitosti a šíří názorů, které lze najít ve feministicky orientované literatuře. Greer bývá spojována s feminismem, který přikládá značný význam sexuálnímu naplnění, věnuje se právu žen na sexuální sebevyjádření, ve kterém spatřuje zásadní podmínku ženského osvobození. Nicméně následující sexuální revoluce však nepřinesla onu patřičnou svobodu. Za zmínku dále stojí její striktní odpor ke konzumní společnosti. Právě díky konzumu jsou podle Greerové jak muži tak ženy dokonale utlačovány. Sama vkládá naději především do mladé, mobilní a energické generace žen a dívek, které mají relativně dobré vyhlídky: „Tržní systém dává ženám víc možností při volbě vzdělání, zaměstnání a cestování. Čím jsou lidé mladší, tím jsou optimističtější.“²⁹ Germanie Greer rozšířila představu o politice o nové téma - každodennost. Do politické diskuse zahrнула aspekty každodenního života, které byly do té doby považovány za ryze osobní: násilí na ženách, reprodukci, sexualitu, vztahy, rodinný život apod. "Svoboda, za kterou jsem bojovala před dvaceti lety, byla svoboda být lidskou bytostí – bytostí důstojnou, integrální, vznešenou, vášnivou a hrdou, tedy oplývající vlastnostmi, jež nás bytostně utvářejí."³⁰

Osmdesátá a devadesátá léta 20. století přinesla rozčlenění feminismu do mnoha proudů: radikálního, liberálního, socialistického, psychoanalytického, ekofeminismu a dalších. Cílem liberálního feminismu je především dosažení rovných

²⁹ Greer, G., *Eunuška*, Praha 2001, s. 151.

³⁰ Greer, G., *Eunuška*, Praha 2001, s. 15.

legislativních, politických a sociálních práv pro ženy. Klade důraz na rovnou ochranu zákonem a vytvoření stejných možností.

Naopak radikální feminismus se zaměřil na kořeny mužské dominance a tvrdí, že všechny formy útlaku spočívají v mužské nadvládě a tudíž patriarchát je určující charakteristikou naší společnosti. Radikální feminismus si také uvědomoval, že rovnosti není možné dosáhnout pouze politickými reformami a právními změnami, ale primárně dekompozicí celého patriarchálního systému. Radikální proudy feminismu jsou však v současné době již na ústupu.

Eko-feministky v plné míře převzaly obhajobu ženy jako dárkyně života, v osmdesátých letech dále rozvíjely představy dichotomie žena – příroda - život proti muž – kultivace - smrt a částečně uspěly ve zdůraznění ženy matky, která se podle jejich názoru měla stát zachránkyní humanity v budoucí společnosti. Eko-feminismus přenesený z USA francouzské feministky rozpracovaly dokonce tak daleko, že začaly vážně uvažovat o návratu ženy do domácnosti.

Postfeminismus, inspirován postmoderní filozofií³¹, ukazuje, jak jsme historicky vpleteni do jemných i nahodilých struktur poznání a moci.

Nepřekonatelným vrcholem feminního bádání je vydání pěti svazků díla *Histoire des femmes en Occident*, které vycházelo v letech 1986-1992 v pařížském nakladatelství *Plon*. Dílo dvaasedmdesáti autorů z rozličných zemí mapuje dějiny ženy od starověku do současnosti. Je to dílo multiregionální, multietnické a multireligiózní. Každý ze svazků doplňuje rozsáhlý bibliografický soupis. „Lepší důkaz legitimacy bádání o dějinách

³¹ Postmoderní filosofie se snaží vyvrátit hierarchii mezi evropským a neevropským, mužským a ženským, civilizovaným a divošským.

druhého pohlaví snad ani nemohl být předložen.“³² Práce byla přeložena již do devíti jazyků, do češtiny zatím nikoli.

V současné době je feminismus společenským hnutím, které nemá jednotnou filozofii nebo jasně vyhraněné cíle a prostředky. Není organizované podle jednoznačných rasových, sociálně-ekonomických nebo regionálních kritérií. Různorodost feminismu je zdrojem síly i bohatství, ale zároveň i slabinou v krizových situacích, ohniskem neshod při politickém rozhodování a základem mnoha překonaných a možná i nepřekonaných nedorozumění.

³² Lenderová, M. a kol., *Eva nejen vráji. Žena v Čechách od středověku do 19.století*, Praha 2002, s. 11.

Žena, která neustále začíná

**Počátky ženské emancipace v rytmu
romantismu**

Stále ožehavějším problémem se v průběhu 19. století stávala právě otázka ženské emancipace. Nicméně myšlenka skutečné rovnosti obou pohlaví byla ale ještě utopíí. Nejprve se ženská otázka ozvala v salónech preciózek na počátku 17. století ve Francii, poté v Anglii a v českých zemích až s příchodem romantismu. Jakmile se česká společnost začala podobat měšťanským společnostem západní Evropy, i zde se objevily první náznaky feministického smýšlení. V novodobém měšťanstvu se žena cítí ostrčena především přesto, že i ona vydatnou měrou přispívá k rostoucímu blahobytu své třídy.

V Čechách bychom na počátku 19. století těžko našli feministky typu francouzských či anglických preciózek. V českém prostředí byla ženská otázka ve svých počátcích spojena především s literátkami. České emancipační snahy byly v porovnání s francouzskými a anglickými umírněnější, vznikaly nikoli vymezováním se vůči mužům, ale ve spolupráci s nimi, a spjaty ve společném úsilí o obrození národa. Vlastenectví a národní cítění bylo blízké českým mužům stejně tak i českým ženám. „Muži - vlastenci potřebovali probuditelky partnerky, aby jim rodily uvědomělé Čechy a vychovaly je v lásce k mateřskému jazyku, otčině a všemu Slovanstvu.“³³

V době evropského romantismu a sentimentalismu se pozornost české měšťanské společnosti stále více obracela na ženy, vedle ideálu čínorodé a obětavé vlastenky se začíná formovat také potřeba ideálu dámy, odpovídající ambicím měšťanského salonu obrozenské doby. Obdivované umělkyně tak předznamenávaly v očích vlastenců působení nové ženské elity obrozenského národa. „Ve čtyřicátých a padesátých letech

³³ Lenderová, M. a kol, *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19.století*, Praha 2002, s. 8.

19. století si česká vlastenecká společnost plně uvědomuje možnosti, jež jejímu úsilí skýtá touha měšťanských dcer a manželek po oběti. Jediná Božena Němcová domýšlí dále. Společnost nepotřebuje ani tolik ženinu nezištnou oběť, jako ženinu nenahraditelnou schopnost inspirovat muže k „vyšším věcem“. Což je jeden z pozoruhodných momentů nejen českého, nýbrž i evropského feministického myšlení.“³⁴

³⁴ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 115.

Odkaz M. D. Rettigové a B. Němcové

První z žen, které lze přiznat aktivní podíl na českém emancipačním hnutí je Magdalena Dobromila Rettigová (1785 – 1845). Dnes se sice může zdát její přínos zanedbatelný, ale ve své době byl její vliv - zejména směrem k mladým adeptkám “svobody” - značný. Jméno M. D. Rettigové, které je primárně spojováno s kuchařským uměním, v “lepším” případě s měšťáckou kulturou biedermaieru, nese řadu dalších významů a souvislostí.

Předně je nutno zmínit vliv vzdělávací. Rettigová žila postupně v Ústí nad Orlicí, Rychnově a Litomyšli. Ve všech těchto oblastech kolem sebe, ať už přímo, či nepřímo - korespondenčně, soustřeďovala okruh vzdělaných lidí, který ji postupně inspiroval k vlastní tvorbě.

Stála v centru pozornosti mimo pražskou oblast, obrozeneckým duchem a svými praktickými činy usilovala o osvětu a široké uvědomění.

Její zájem, vlivem vlastní životní zkušenosti, směřoval ke ženskému pohlaví, kterému negramotnost, nedostatek jakéhokoli vzdělání a kulturního či společenského rozhledu po věky bránil v tom, aby se mohlo aktivně podílet na vzhledu a stavu současného i budoucího světa. Tuto její činnost výstižně dokládá Zdeněk Nejedlý: „Rettigová první u nás počala se starat o ženy. Až do ní se tento tón u nás vůbec neozval. Rettigová však dobře poznala, co pro obrození společnosti znamená a může vykonat právě žena. Co bylo platno všechno snažení mužů, když v domácnostech vládla neuvědomělá, zatemnělá žena? Jaký mohl být pokrok od generace po generaci, když matky, v jejichž rukách byly děti, svou nevzdělaností je srážely zpět, místo aby je

vedly vpřed?“³⁵ Rettigová se s tímto vědomím pustila do “mateřského“ díla, jehož cílem bylo shromažďovat kolem sebe paní a dívky: „ ... učila je milovati český jazyk, četbu, učila, jak krása, kdekoli se naskytující, ozařuje zaměstnání i nejvšednější líbezným světlem a činí osud snesitelným...“³⁶

„Ctnost, mírnost, vzdělanost ducha, něžnost srdce a jemnost citu, zběhlost ve všem, čehož ženě potřebí, budiž vám zbraní, kterou nikdo nepotlačí a která každého přemůže!“³⁷ Tolik říká Rettigová o citech žen v jednom ze svých “praktických” spisů *Mladá hospodyňka v domácnosti*, kde nejsou dívky cvičeny jen v “kuchyňském umění a pohybu po domácnosti“, ale též seznamovány se základy společenského chování.

Rettigová je ve svých dílech neúnavnou propagátorkou širokého, veřejného a správného užívání krásného českého jazyka. Lásky k řeči a domácí literatuře vede pak i k lásce k vlasti. K tomu nabádají svým obsahem i jazykem další Rettigové teoretická díla, např. nejznámější *Domácí kuchařka*, dále *Dobrá rada venkovánkám*, *Kafíčko a vše, co jest sladkého*, nebo i její povídky *Arnošt a Bělínka* či *Lidka, lesní dívka* ad.

Konkrétní realizací emancipačních snah Rettigové nebyla však pouze její spisovatelská dráha. Rettigová se zejména v Litomyšli stala organizátorkou besídek (tzv. „kafíček“), jakýchsi dámských salónů, kde se “přednášelo“ a zejména debatovalo o veřejných záležitostech i ženských otázkách. Další aktivitou bylo založení „české knihovny“. Záslužným počinem byla též podpora oficiální formy vzdělávání. Stalo se jím založení nadačního fondu, který z úroků loterijního vkladu obdarovával „nejpilnější a nejmravnější“ dívku litomyšlské dívčí školy. Je dnes

³⁵ Z. Nejedlý, *O literatuře*, Praha 1953, s. 224.

³⁶ T. Nováková, Předmluva k Velké kuchařce M. D. Rettigové (1909). In: Rettigová, M. D., *Domácí kuchařka*. Spolu s ukázkami z beletristického díla M. D. Rettigové a čtením o její osobnosti (ed. F. Wünschová / = Alexandr Stich/), Praha 1986, s. 489.

³⁷ M. D. Rettigová, *Domácí kuchařka*, Praha 1986, s. 481.

přímo fascinujícím svědectvím ženské síly ta skutečnost, že Magdalena Dobromila Rettigová porodila v době svého vlasteneckého působení ve východních Čechách 11 dětí.

Toto všestranné a nadčasové organizátorské úsilí vyneslo Rettigové řadu prvenství v české kultuře. Rettigová je tak považována za první českou spisovatelku a za první českou „feministku“. Ovšem tak jako byl „feminismus“ jejích francouzských současnic – G. Sandové či madame de Staël – podmíněn vášněmi francouzské povahy a romantismu, stejně tak byl „feminismus“ Rettigové určován českou povahou a vlastenectvím.

Skutečnost, že v 19. století v podstatě nebylo Češky, jež by neznala dílo M. D. Rettigové, ukazuje, jaký dosah tyto ideje měly a že to byla v českém prostředí ta nejpříhodnější cesta k otevření ženských očí.

V odkazu Rettigové lze tedy spatřovat první fázi českého ženského sebeuvědomění. Další fáze šla o krok dále a viděla v ženě již přímého rovnocenného aktéra politického a kulturního dění. A bylo to zejména dílo a myšlení Boženy Němcové (1820 – 1862), která dala druhý určitý podnět k vytvoření a rozvoji osobitého charakteru českého ženského hnutí.

Životní osud i tvorba Boženy Němcové vryl nerasmazatelnou stopu do vědomí „osvícených“ českých žen. Němcová věřila, že svou literární tvorbou prospívá ženám a celému národu, svou životní filosofií naplňovala velikost osudového ženského poslání. Princip ženské lásky (ke světu, ke kráse, k muži, k dítěti) považovala za přirozený princip smyslu ženské existence, za prvek prostupující veškeré její konání. „Já pocítila v životě mnoho bolestí, trpkých klamů, byla jsem na kraji zoufalství – avšak navzdor tomu neztratila jsem důvěru a lásku k lidem!“³⁸

Těžké životní osudy Němcové, plné fyzického i psychického strádání, dostatečně prověřily životnost takových idejí a stvrdily je jako ideje dalšího ženského usilování o vnitřní obrodu sebe i ostatních. Sama Němcová si ve svém dopise adresovaném Vojtěchu Náprstkovi takto stěžuje: „Jednou přišel odpoledne domů a já jsem si tam rovnala ty pohádky do svazku – i hrabl na ten stůl shodil to na zem a začal to trhat – ale to jsem se tak rozlobila a vytrhla jsem mu to z ruky se vší silou a když mě nechtěl pustit koušla jsem ho do ruky až mu tekla krev. – I chtěl mě uhodit skočil mezi náš a povídal: Netluč táto mamu ona má pravdu proč ji to trháš, ona si to opsat a beztoho si musela ty pohádky vypůjčit! – I šel tedy ale s takovou zlostí že sakroval celou cestu. V hospodách mě pomlouval, že jsem se kurvila...

³⁸ Dopis B. Němcové Hanuši Jurenkovi koncem r. 1854. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 42.

Domu když přišel bylo pokračování. Ty neřáde ty chcípneš někde za plotem, na tebe nikdo ani nenaplivne kdybyš raději sírky prodávala! – a tak to bylo každyčký den.³⁹ ... když jsem z Prahy odjela, byla jsem odhodlaná, nikdy více k mému muži že se nevrátím, neboť jsem ten poslední měsíc od něho tolik zkusila a nejen já ale i dětí, že to nebylo už k snešení. Jak ráno vstal začal nadávat a nadával a hulákal dokud neodešel a to mu bylo jedno byla-li posluhovačka anebo sluha to mu bylo jedno – kolikráte byly generalovic venku sousedka – na ulici okna byly otevřené – to mu všecko nevadilo, žádný ani ten nejsprostší pacholek nemohl by si vymyslet takových nadávek co on nám dal a když Doru bránila aby ji nebil, uhodil mně – a to jsem už byla churavá. Každý den nás vyháněl abysme si hledali byt mně i Jarouše a Dora aby si službu hledala, že nás nebude žít.⁴⁰

Literární práce Boženy Němcové na základě trpkých životních zkušeností dokonale vykreslují vnitřní svět a mravní hodnoty ženy (Barunka, divá Bára, Eliška, Viktorka, kněžna Hortensie, babička ad.). Poprvé v české literatuře se tak právě zde objevuje model ženského vidění světa, v němž žena je prvním i posledním hybatelem života. Díky tomu se Němcové podařilo v jejích dílech neuvěřitelně plasticky zachytit opravdovou radost, smutek, bolest, tíhu života, štěstí i neštěstí ženského osudu.⁴¹

Němcová permanentně osciluje mezi romantickými ideály a kritickou realitou, jak náležitě dokládá její tvorba. V celém jejím životě i tvorbě je znát boj jejího srdce, realita jejího života a podstata duše. Dobu svého dospívání považuje za nejkrásnější dobu, kdy ještě neztratila svůj ideál. „Nikoho

³⁹ Dopis B. Němcové Vojtěchu Náprstkovi 21. listopadu 1861. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 211.

⁴⁰ Ibid., s. 210.

⁴¹ V mnoha ohledech je v díle Němcové patrný i odkaz G. Sandové. Němcová byla totiž její ctitelkou a nejednou se nechala inspirovat její osobou i dílem. Tato inspirace je však průkazná i v díle K. Světlé a řady dalších literátek českých i světových.

jsem nemilovala, když jsem se vdávala, já oplakávala jen svoji svobodu – naříkala jsem, že zmařené jsou na věky krásné sny a ideály mého života. – Já hledala ideál svůj, myslela jsem, že v lásce k muži najdu ukojení svých všech tužeb, doplnění sebe... Mnohé světlo mi zablesklo na cestě života, já myslila, že je to svit hvězdy, ale byla to jen bludička, která by mne do kalu byla uvedla.“⁴²

Problém nerovného vztahu ženy a muže se Němcové bytostně dotýkal. „Málokterá žena má tak v uctivosti manželskou důstojnost, jako já měla a mám, ale víru jsem v ní pozbyla záhy. kde ji vidět? Samá lež, klam, privilegované otroctví, nucená povinnost – zkrátka sprostáctví. – Moje srdce bažilo být velmi milováno, mně bylo lásky zapotřebí jako květině rosy – ale darmo jsem hledala takovou, jakou já cítila. Já chtěla muže mít, před nímž bych se kořit mohla, jenž by vysoko nade mnou stál, já bych život proň byla obětovala, ale viděla jsem v mužích jen hrubé despoty, jen pána. – To zchladlo všecku vroucnost – úcta se ztratila a hořkost a vzdor v srdci se umístily. Tak to šlo – já žila zase v sobě, jako děvče, a ty staré ideály v duši opět se umístily. Tělo moje jste měli, činy moje, moji upřímnost, ale touhy moje šly do dálí, kam, tomu jsem já sama nerozuměla. Toužila jsem, chtěla jsem to prázdné místo v srdci něčím vyplnit, a nevěděla čím. Tenkrát jsem myslila, že to může být jen láskou k muži; nyní vím, že to není pravda. Byla jsem sama sebou nespokojená, nesjednocená. Děti byly moje jediná rozkoš, a přece mne jejich nevědomá láska nemohla uspokojit. – Já chtěla být lepší, chtěla jít po pravdě, a svět mne nutil lhát.“⁴³

⁴² Dopis B. Němcové Hanuši Jurenkovi koncem r. 1854. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 41 an.

⁴³ Dopis B. Němcové Josefu Němcovi 13. června 1857, In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 138.

Její časně manželství s Josefem Němcem strádalo hmotným zabezpečením, chyběla vzájemná úcta, společná radost, cit a pochopení.⁴⁴ „Já jsem tě vskutku čekal nejdýl do středy domu, ty ale lítáš pro tvé vyrazení po horách, a čerta starého o domu dbáš, a o věci, které přede vším jiným mají být tvou starostí. Budoucně budu i já také tak, přijdu-li jednou do toho postavení, že to bude moct být. Z těch tvých tak vychválených studií budeš konečně starýho čerta mít, těch se tak málo najíš, jakos se jich až posud najedla, lepší kdybys byla dála studie o moudré domácnosti a podle těch se řídila, to by ti i mně lepší prospělo, ten svět nestojí za to, aby se mu člověk obětoval, je to všecko holota“, píše její manžel Josef Němec.⁴⁵ Své strasti manželské Božena Němcová neváhá ve své obsáhlé korespondenci popisovat blízkému příteli Janu Helceletovi⁴⁶: „Je to divné živobytí mezi námi [Josefem Němcem], Ivane, - někdy je mi ho líto a dělám si předhůzky, že jsem tak příkrá, - a když zase povážím tu jeho slabost, nečinnost, tu nesvědomskou lehkomyšlnost, zhnusí se mi. Já hledím, aby měl, co potřebuje, a kdybych měla, dala bych mu ještě více, žijeme v pokoji, ale

⁴⁴ Podstatu jejich vztahu snad nejvýstižněji popisuje obsáhlá korespondence mezi často odloučenými partnery. Němcová ve svých dopisech (právě jako Němec ve svých) chvíli propadá iluzi lásky, náhle popisuje nedostatky svazku nebo vyčítá manželovi jeho chyby, pak zase obrací pozornost k milovaným dětem, ke své práci, tvorbě a zážitkům, aby vroucně (anebo zcela chladně) zakončila své psaní. Němcová se ve svých listech zamýšlí i nad širšími souvislostmi a příčinami tak častého jevu, jakým je neuspokojivé manželství. O svém vztahu píše po dvaceti letech partnerského soužití následující: „Málokterá žena má tak [v] uctivosti manželskou důstojnost, jako já měla a mám, ale víru jsem v ni pozbyla záhy. Kde ji vidět? – Samá lež, klam, privilegované otroctví, nucená povinnost – zkrátka sprostáctví. – Moje srdce bažilo být velmi milováno, mně bylo lásky zapotřebí jako květině rosy – ale darmo jsem hledala takovou, jakou já cítila. Já chtěla muže mít, před nímž bych se kořit mohla, jenž by vysoko nade mnou stál, já bych život proň byla obětovala, ale viděla jsem v mužích jen hrubé despoty, jen pána. – To zchladilo všecko vroucnost – úcta se ztratila a hořkost a vzdor v srdci se umístily.“ Dopis B. Němcové J. Němcovi ze dne 13. 6. 1857. In: *Milostný listář. Výbor z milostné korespondence českých spisovatelů 19. a 20. století*, Praha 1986, s. 15.

⁴⁵ Dopis Josefa Němce Boženě Němcové z 22. října 1855. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 67.

⁴⁶ Jan Helcelet (1812 – 1869), doktor lékařství, profesor polního hospodářství v Olomouci a v Brně, člen Českomoravského bratrstva, redaktor kalendáře Koleda, měl krátký intimní poměr s B. Němcovou, avšak jejich duchovní blízkost a přátelství přetrvávalo.

bez radosti. – A když je někdy mrzutý, jsem ticha a myslím si, vždyť on má pravdu, že se mnou šťastný není, - že nemá se mnou pražádnou radost, nyní, kde by mu byl té rozkoši potřeba, aby se rozveselil, neboť tato povinnost manželská je u něho základ všeho, a tu právě si nemůže ani hrozbou, ani prosbou vynutit.“⁴⁷ Josef Němec ji jako ženu týrá a bezdůvodně ponižuje, o tom máme dochované důkazy v její korespondenci: „To ale táta všechno neuznává; všechno je mu málo, všechno zbytečná práce, a týrá mě neustále za to a mám dělat služku a pradelu.“⁴⁸ ... K pracem těm musím ale mít pokoj a ticho a méně trochu starosti. – Mohlo by to být, kdyby táta byl jiný, ale on je den ode dne horší, nemluví se mnou třebas 14 dní, vyhání mě z domů a Doru a Jarouše dokonce že žít nebude a dělá mi předchůzky, že jsem vás zkazila, že z vás budou žebráci, lumpové a já že chcipnu za plotem.“⁴⁹ ... Když budu mít pokoj, vydělám si tolik a více, co potřebuju, a nemusím se nechat pro nic a za nic týrat.“⁵⁰

Němcová si však stále hlouběji uvědomovala tíži ženské role a své dílo formulovala v podstatě jako popis a zároveň protest proti dávno danému stavu. V *Pohorské vesnici* tak například píše: „Nevědomost ženy je bič, jež muž sám na sebe pletí! Dokud si nebude žena vědoma svého vysokého postavení a úkolu, jež Bůh jí přikl, polože do její ruky blaho veškeré budoucnosti: dotud muž na sypkém základě buduje. Žena musí být jeho spolupracovnicí, má-li se stavba podařit. Žena musí být povýšena na stolec panovnický vedle muže, ne aby soudila, ne aby trestala, ale co anděl smírce mezi ním

⁴⁷ Dopis Boženy Němcové Janu Helceletovi z 18. a 19. června 1856. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 81 an.

⁴⁸ Dopis Boženy Němcové synu Karlovi 5. února 1860. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 206.

⁴⁹ Ibid., s. 206.

⁵⁰ Ibid., s. 207.

a světem. Do ruky ženy dal Bůh palmu víry a pochodeň lásky, by je nesla před mužem, když kráčí do boje ducha.“⁵¹

Korespondence mužů s B. Němcovou přesahuje dalece konvenčnost doby, je nebyvale otevřená oproti dosti cudné dobové milostné korespondenci, kdy se zřídka připomene důvěrný dotek, pohlazení či polibek, kdy se „milostné“ vyhýbá jakémukoliv přímému pojmenování. Zde však „poryvy vášni“ překračují posvátné hranice manželské svazku Němcové. Nicméně i tyto citové záchvěvy srdce B. Němcové se staly předpokladem pro dobový nadhled a mistrný popis rozličnosti a velkoleposti ženské vášně. Například Jan Helcelet od počátku intimního sblížení s Boženou Němcovou chtěl brát jejich známost jako radostný vztah, ne jako závazek: „Nechejme si to tedy na „svátky“, tj. na jasné příhodné doby, srovnáváš-li se se mnou. Až nás tedy zase kdysi příznivá náhoda svede, hodlám tě zase tak s dobrým svědomím zulíbat, jak v onu slavičkovu noc, a víc, ač bude se ti ještě tak líbiti jako tehdá; ale do té doby – což bychom si marně smlouvami a úmluvami tu trochu poezie života v prózu překládali?“⁵² A toto nezávazné intimní sblížení odůvodňoval v jejich korespondenci následovně: „Nemysli snad, že chci za rozkošný hřích přísným pokáním zadost a nápravu učiniti; podle mé víry má krásný hřích svou mravní důstojnost a zásluhu ...“⁵³ Ona si jej po celou dobu jejich přátelství považuje za milého, rozumného a šetrného přítele.⁵⁴ Přeci však i ona touží po pochopení, dotecích, vášni: „A přece bych ráda někdy v tom chrámu Venušiném obětovala, oh, velmi někdy toužím a všecku

⁵¹ B. Němcová, *Pohorská vesnice*, Praha 1986, s. 48.

⁵² Dopis Jana Helceleta Boženě Němcové z 2. června 1851. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 22.

⁵³ Dopis Jana Helceleta Boženě Němcové z 16. března 1852. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 32.

⁵⁴ Srovnej k tomu: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 24.

sílu sebrat musím, abych se přemohla, ale to víš, člověkem být a člověcký cit ukázat nazývá svět hříchem. ... A pak , já neznám ani jednoho muže, kterému bych si troufala říci: „Popřej mi rozkošné chvíle v tvém náručí“, - každý by mi řekl „jdi hříšná Magdaleno!“ – já myslím, že bys i Ty za zlé to pokládal mně i každé ženě, jak tedy jiný.“⁵⁵

Emancipační názory Němcové se dochovaly ovšem například i ve vzpomínce jedné její přítelkyně. „Mluvily jsme o ženách v revolucích se vyznamenavších, nejvíce o ženách z francouzské revoluce. Myslíla ona [Božena Němcová], že v politických ohledech ženy nejvíce mohou, a to sice ve všech třídách společenských, od proletářských žen až k nejvzdělanějším. Neboť kdo cítí nejvíce veškerou bídu jak tělesní, tak duševní okolo sebe, není-li to žena? Ona má děti, ona hledí do budoucnosti. Muž si toho nemůže ani povšimnout, aniž má času o tom přemýšlet, neboť musí po svém zaměstnání. Z toho jde, že žena má velký vliv na muže, že svou výmluvností může jej o tom přesvědčiti i přemluvit, a konečně stojí žena ve svobodnějších poměrech k životu, ke společnosti, k státu.“⁵⁶

Ženskou vzdělanost Němcová propagovala ale i konkrétními skutky, nejen příkladem své osobnosti a díla. Na svých cestách se scházela s ženami a dívkami, aby jim alespoň částečně „otevřela oči“, v kterých by vzbudila touhu ke vzdělání. Podporovala dívky předčítáním a zapůjčováním českých knih.

⁵⁵ Dopis Boženy Němcové Janu Helceletovi z 18. a 19. června 1856. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 82.

⁵⁶ Takto zapsala obsah názorů Boženy Němcové její blízká přítelkyně Vítězka Paulová, které si Němcová vážila pro její inteligenci. Ironií je fakt, že se Němcová se svými pokrokovými názory svěřovala policejní konfidentce! O perfiditě tohoto přátelství se však velká spisovatelka nikdy nedozvěděla. Je to však solidní důkaz toho, že již v polovině 19. století dokázal stále ještě „mužský“ stát využít a zneužít všech ženských předností, nedostatků i slabostí. Citováno podle předmluvy Felicitas Wünschové *Spisovatelka a kuchařka M. D. Rettigové*, Praha 1986, s. 18.

V Praze Němcová vypomáhala chudým dívkám, uváděla je do společnosti, zajišťovala jim vzdělání a živobytí u známých.

Charakteristické rysy ojedinělé povahy Boženy Němcové a jejího díla, díky nimž dokázala vytknout nové cesty v ženském myšlení druhé poloviny 19. století, výstižně popisuje její výborný životopisec Václav Tille: „V její povaze je podivuhodný rys mužské statečnosti a jasného, přímého rozhodování. Zpočátku bezděčně, později vědomě zápasí se společností o práva ženy na sebeurčení a nese vždy plně a nepokrytě zodpovědnost za svoje činy. Avšak čím více ji drtil osud, tím mocněji cítila touhu žít po svém, neodvisle, vzdělávat se, pracovat literárně, nebýt nikomu odpovědna než sobě, tím více si byla vědoma své vnitřní síly, chtěla zápasit s osudem a společností i za cenu života.“⁵⁷

Příběh, život a osud Boženy Němcové je paradoxní v tom, „že ona žádnou berličku feminismu nepotřebovala, aby se stala velkou postavou, a že naopak téměř žádný z jejích mužských partnerů, osudově zasáhnuvších do jejího života, se jí nerovnal ani talentem, ani silou osobnosti nebo charakteru. Nebyl to zápas protimužský, i když, osvobozena v tvůrčí činnosti, po většinu života zůstala bez muže, sama.“⁵⁸

⁵⁷ V. Tille, *Božena Němcová*, Praha 1969, s. 135 an.

⁵⁸ Kantůrková, E., *Nové čtení světa 1., feminismus devadesátých let českýma očima*, (ed. Chřibková, M.), Praha 1999, s. 130.

Americký klub dam a ženská solidarita

Požadavek, aby ženy a dívky byly přiměřeně vzdělané a zároveň také národně cítící, byl v poslední třetině 19. století samozřejmý.

Princip ženského vzdělávání jako nezbytné podmínky společenské emancipace ženy byl v okruhu žen kolem Karolíny Světlé prosazován již od 60. let 19. století. Původně se pražské dámy scházely na domácích shromážděních, především u Karolíny Světlé, dále pak u její sestry Žofie Podlipské či u kněžny Jenny Taxisové. Stoupencem myšlenky zrovnoprávnění žen se stal také Vojtěch Náprstek⁵⁹ (17. 4. 1826 – 2. 9. 1894) jak na poli společenském tak i hospodářském. Věřil ve schopnost žen, vzorem se mu pravděpodobně stala jeho matka Anna⁶⁰. Náprstek viděl řešení v emancipaci a vzdělávání nejširších vrstev národa v duchu vědeckého poznání. Cíleně se

⁵⁹ „Zde bychom mohli připomenout únorovou Národní besedu z roku 1863 na Žofině, které předcházelo oznámení v novinách nadepsané „Češkám“. Ženy, které podepsaly tzv. „Adresu českých paní“ coby odpověď a podporu stoupenci myšlenky na zrovnoprávnění, Vojtovi Náprstkovi, v něm vyzývaly dámy, které půjdou na Národní besedu, aby přišly v „oděvu slušném, ale co možná jednoduchém. Peníze však, které jste hodlaly vydati za krajky, stužky a jiný zbytečný šperk, věnujte... průmyslovému muzeu.“ Na plese se konala sbírka, která vynesla 189 zlatých v bankovkách a zlaté mince a byl stanoven *Výbor k zakládání Průmyslového muzea*. Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve druhé polovině 19. století. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 44.

⁶⁰ **Anna Náprstková** byla vzácným příkladem skromné, obětavé matky a především vlastenky, která po celý svůj život konala ctnostné činy, její charitativní duši zaznamenala již v r. 1875 Sofie Podlipská: „Platila za mnoho rodin nájemné, šatila dítky, dávala potravu, peníze, šatstvo, ano i příbytek jmenovitě ubohým drobatům. Je to žena tak dokonalá, která všeho, čím byla a čeho vydobyla, vlastní snahou docílila, jež přišla k výsledkům tak velkolepým; životu i lidem, a snahám národním tak dobře rozumět se naučila; z ryzého pak srdce samostatnou povahu vytvořila potomstvu co drahý, krásný příklad.“ Podlipská, Ž., *Anna Náprstková - životopisní nástin*, Praha 1875, s. 4, 6. Po smrti svého druhého manžela sama vedla v domě *U Halánků* pivovar a vinopalnu. Velice zřetelně vnímala bídu a nelehké sociální poměry chudých. Rozdávala chudým chléb, a to i několik bochníků denně, poskytovala jim přístřeší, sama nemohla zapomenout, jak v mládí sama trpěla hladem a bídou. Její nuzné dětství a mládí ji natolik posílilo, že bez zvláštního vzdělání vynikla schopnostmi a znalostmi, ke kterým se dopracovala vlastní pílí, houževnatostí, talentem a přirozenou moudrostí.

obklopoval elitou české inteligence, která se scházela na dýcháncích ve známém pražském pivovaru na Betlémském náměstí *U Halánků*, kde vzniklo centrum české inteligence. Dům *U Halánků* však navštěvovaly jen dvě ženy, Božena Němcová a Karolína Světlá. Karolína Světlá pak přizvala kroužek dam nadchnutých pro ženskou otázku k Anně a Vojtěchu Náprstkovým na 15. ledna 1865, kde se tímto ustanovil *Americký klub dam*⁶¹, jehož členkami se hned na počátku stalo 200 žen a dívek. Hlavní náplní aktivit klubu měly být vzdělávací přednášky a samozřejmě tehdy velmi obvyklá charitativní činnost. Ke vzdělání mohly pražské dámy mj. využívat velmi bohatou knihovnu Vojty Náprstka. Formálně by se dalo říci, že se jednalo o český měšťanský ženský salon s ambiciózním vzdělávacím programem. Iniciativa Vojtěcha Náprstka („advokáta žen“), mecenáše a duchovního otce klubu, vycházela především z desetiletých amerických zkušeností, trendů a rychle se vyvíjející průmyslové euroamerické společnosti. „Toto volné přátelské sdružení pod patronací Vojty Náprstka si stanovilo program: 1. vzdělávat se, získat tolik vědomostí a zručností, aby se každá členka v případě potřeby dokázala sama uživit, 2. podporovat dobročinné a „blahodárné“ ústavy, 3. propagovat nové myšlenky a stroje, 4. pečovat o děti a mládež.“⁶² Své odborné přednášky zde v duchu nejmodernějších poznatků přednesli například: J. E. Purkyně, prof. J. Durdík, O. Hostinský,

⁶¹ Žofie Podlipská roku 1896 v pamětním spise pro mládež zaznamenala, jakým způsobem Americký klub dam fungoval a jak si české dámy jeho aktivity pro ženskou otázku cenily: „Ženy a dívky české věnovaly tehdy Vojtu Náprstkovu adresu poděkování s 300 podpisy za jeho povzbuzení. On sezval pak pod záštitou spisovatelky Karoliny Světlé mnohé dámy české do svých místností u Halánků, kde od oné doby se scházely a scházejí pod názvem *Americký klub českých dam*, odkud šířily a šíří svou blahodárnou a vzdělávací činnost. To stalo se 15. ledna 1865. Těmto dámám bývaly pořádány poučné přednášky každou neděli v zimním období a v létě bývaly podnikány poučné vycházky v okolí pražské.“ Podlipská, S., *Vojta Náprstek – pamětní spis pro mládež jemu předrahou*, Praha 1896, s. 17.

⁶² Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová M. L.), Praha 2001, s. 44.

T. G. Masaryk a jiní, ale otázka ženské emancipace zajímala v druhé polovině 19. století v českých zemích jenom několik málo mužů.

V. Náprstek na svých cestách koketoval s myšlenkou založit průmyslové muzeum v Praze k povzbuzení českého průmyslu. Dále se snažil povzbudit české ženy a dívky k dobročinnosti a sebevzdělávání. „Pořádal velkolepé přednášky, ve kterých rozváděl důležitost těchto plánů, a ukazoval a vysvětloval pokroky v průmyslu, jimiž Amerika se honosila. Tehdáž ještě u nás nikdo neznal šicích strojů. On první je vystavoval a seznamoval s nimi Prahu. To uvádím jen jako příklad jeden. Krom toho seznamoval Čechy s mnohými jinými zjevy z oboru strojírenství.“⁶³ Po smrti Vojtěcha Náprstka (1894) jeho žena, Josefa Náprstková, dále navázala na manželovy aktivity a i nadále vyvíjela další vlasteneckou a charitativní činnost v *Americkém klubu dam*, v tehdejší *Českém průmyslovém muzeu*, ale i v kuchařské škole *Domácnost*, kterou sama založila, a v dalších podnicích.

Důležitou stránkou českého feminismu předminulého století je ženská solidarita.

Měšťanské ženy se tak v českých městech mohly vymanit z uzavřeného prostředí rodiny a dostat se mezi sobě rovné a alespoň minimálně podílet se veřejně. Tato skutečnost byla motivem ženského sdružování se. „V době, kdy ženám byl přístup do politických spolků zakázán, matky i dcery z měšťanských rodin braly zavděk účastí na různých charitativních aktivitách nejen jako plnění církvemi vštěpované povinnosti vůči strádajícím bližním, nýbrž i jako možnost vytvořit

⁶³ Podlipská, S., *Vojta Náprstek – pamětní spis pro mládež jemu předrahou*, Praha 1896, s. 16.

si vlastní okruh působnosti, v němž by, jako jejich mužové, se také ženy mohly scházet, spolčovat, organizovat.“⁶⁴

Díky spolkové činnosti si ženy a dívky alespoň částečně našly východisko z jednotvárných a mnoho času vyžadujících domácích povinností, které stále ovšem považovaly za svůj hlavní úkol. A tak se v českých zemích překotně rozmachuje spontánní projev ženské solidarity v rodině či sousedství bez oplácení, a opět se projevuje, že ženy mají na rozdíl od mužů blíže k řešení sociálních problémů. Centrem veškeré ženské spolkové činnosti byla Praha. *Spolek sv. Anny*, jehož protektorem byl pražský arcibiskup, se zabýval výchováním slabomyslné mládeže. Nejstarší pražský ženský dobročinný *Spolek sv. Ludmily* pečoval o chudé vdovy a děti.

Jedna z prvních českých emancipistek, vlastenka polského původu Honorata z Wiśniowských Zapová⁶⁵ v r. 1848 utvořila *spolek Slované*, který měl pečovat o zakládání dívčích vychovatelských ústavů. Honorata Zapová se skutečně neúnavně ujala této vlastenecké myšlenky⁶⁶, oslovila především šlechtické kruhy, nicméně setkala se spíše s nepochopením a „četná nedorozumění a osobní pletichy ve spolku vzniklé

⁶⁴ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 72.

⁶⁵ Honorata z Wiśniowských Zapová, polská šlechtična, narozená roku 1825 v Haliči, se provdala za českého zeměpisce, učitele a národního buditele Karla Ladislava Zapa z pražské měšťanské rodiny. Z téměř patnáctiletého manželství vzešlo sedm dětí, z nichž čtyři zemřely v útlém dětství. Sotva třicetileté Honorata pak zemřela na tuberkulózu. Byla to žena krásná, inteligentní, vzdělaná, vychovaná jako šlechtična, zvyklá na služebnictvo.

Zapová psala ve čtyřicátých letech menší povídky, otištěných v časopisech *Květy*, *Lumír*, *Koleda*, *Zlaté Klasy*, *Česká včela*. Větší naučné dílko *Nezabudky* čili dar našim pannám bylo vydáno celkem čtyřikrát v letech 1856 – 1870. Zakladatelka *Spolku Slované v Praze* je považována za průkopnici „ženského hnutí“ v Čechách.

⁶⁶ Srovnej k tomu např. vzpomínky Eduarda Jelínka, který popsal české vlastenecké prostředí v polovině 19. století následovně: „Toho času čtla Honorata velmi mnoho, poznávala život i vážnou práci v něm z blízka. Zahořela tedy tím mocnější touhou také spolupůsobiti, zatoužila přispívati duchem i obětavostí k obrození národa, jenž znovu se hlásil k životu. Kamkoli pohlédla, všady spatřila pro sebe místa dosti pro práci nutnou i nadějnou, vyciřovala povinnosti, které se její ušlechtilé povaze a vlasteneckému smýšlení zamlouvaly. Ale žena ta cítila také schopnost, a rovněž pevné i vytrvalé vůle měla hojnost nevšední....“atd. Jelínek, E., *Honorata z Wiśniowských Zapová, Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894, s. 51.

nedaly krásné myšlence dospívati tak, jak si toho horoucí mysl Honoratina přála“⁶⁷. Světlá ji nazvala jedinou českou buditelkou, která nemluvila německy. „Věřila, že bude Čechům jako Slovanka velmi blízká, ale v Praze byla spíše cizinkou, kterou okolí bedlivě pozorovalo a odsuzovalo za snahy překračující dosavadní způsoby chování vdané ženy.“⁶⁸

A tak teprve až s rozmachem kulturního a společenského života českého měšťanstva v 60. letech vznikl v Praze údajně první český dívčí ústav paní Anny Tesařové roku 1862. V r. 1865 byla otevřena *Vyšší dívčí škola v Praze*, zanedlouho učitelský ústav, rozvíjel se český tisk i tzv. literatura pro ženy; „rušný spolkový život vytvářel nové společenské příležitosti a Prozatímní divadlo poskytovalo prostor pro umělecké i společenské zážitky.“⁶⁹

⁶⁷ Jelínek, E., *Honorata z Wiśniowských Zapová, Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894, s. 60

⁶⁸ Tarajlo-Lipowska, Z., Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 108.

⁶⁹ Sochorová, L., Ideál české dámy, In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s.180.

Encyklopedie budečských panen

„Budečské panny“ se začaly scházet nejprve v salonu u Staňků kolem Antonie Reissové (Bohuslavy Rajske) jako výkvět pražských měšťanských dívek horujících pro osvětovou činnost žen. Historii tohoto dámského kroužku můžeme dnes popsat jen velmi útržkovitě. Zdá se, že pravidelností schůzek u Staňků otřásalo soustavné policejní vyšetřování slovanských aktivit ve Vídni v létě a na podzim roku 1840, které se brzy přesunulo do Prahy. Zřejmě v roce 1841 se kroužek uchýlil pod ochrannou ruku Johany Fričové do bytu Fričových ve Vodičkově ulici. Karel Slavoj Amerling byl podle pozdějšího svědectví Bohuslavy Rajske zřejmě iniciátorem vzniku ženského kroužku a nabídl ženám program v podobě přednášek a diskusí z různých oborů.

„Můžeme jen dohadovat, kdy se Amerling s Rajskou rozhodli využít mladých žen scházejících se k přednáškám jako vhodné základny pro přípravu svérázného encyklopedického podniku. Těžko říci, co bylo rozhodujícím činitelem této proměny. Snad jím mohla být sama touha některých účastnic kroužku po větší míře tvořivosti, než kterou nabízely vzdělávací přednášky. Snaha vystupovat na veřejnosti i literárně u mnohých z nich by tomu nasvědčovala; i samo náhlé vzednutí vlny publikačních aktivit žen na české literární scéně, jejímž vrcholem se stalo demonstrativní vystoupení žen v třetím ročníku plesového almanachu (*Pomněnky na rok 1843*), se nápadně překrývá s lety působení kroužku.“⁷⁰ Amerling posedlý encyklopedickou činností

⁷⁰ Macura, V., *Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy*. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 81.

se pokusil stáhnout na půdu své Budče dosavadní českou encyklopedickou aktivitu – projekt všennaučného slovníku pro dámy⁷¹ by byl jen jeho patřičným rozšířením.

Nicméně až nedávný šťastný nález Vladimíra Macury v létě 1997 potvrdil, že fragment encyklopedických hesel (jádem dochovaného celku jsou písmena A-I) se dochoval až doposud. Tento objev v nezpracované Amerlingově pozůstalosti vnesl trochu světla do počátku českého feminismu a my si tak můžeme učinit jasnější představu o encyklopedickém podniku, o kterém chyběly přímé písemné důkazy. „Každopádně bylo v kroužku dívek, scházejících se od roku 1841 u Johany Fričové, manželky pražského advokáta Josefa Friče, na všeobecných vzdělávacích přednáškách Karla Slavoje Amerlinga o tehdejších středoevropských ženských akcích známo více, než jsme si doposud mysleli.“⁷² Bohuslava Rajská se stala přední českou vlastenkou a blízkou spolupracovnicí K. S. Amerlinga v práci na vybudování prvního českého ženského vědecko-vzdělávacího ústavu, proslulé Budče (v domě zvaném Budeč na rohu Žitné ulice a ulice V tůních), v němž bylo pamatováno i na ženské vzdělávání a na školu pro dívky již od pěti let. Na této encyklopedické práci se kromě Bohuslavy Rajské podílely ještě Marie Hošková, Anna Vlastimila Růžičková, Františka Svobodová alias Marie Čacká, Josefa Machotková a „novinkou pro nás je, že se k podniku připojila po svém příchodu do Prahy na podzim roku 1842 i Božena Němcová.“⁷³

Ženskou otázku Amerling a Rajská ve svém projektu ženské encyklopedie neopomněli a ani tak na hesla vlastenecká, když byla do encyklopedie zařazena bohemikální a slavistická hesla

⁷¹ Tato práce byla předem ohlášena v časopise Květy. Květy IX, 1843, příl. Noviny z oboru literatury, umění a věd: Příloha ku Květům, č. 15, s. 60.

⁷² Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 91.

⁷³ Macura, V., Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 81.

s „českým“ a „slovanským“ aspektem, díky kterým přinesla velmi revoluční návrh do podoby „ženského jazyka“ a s ním spjatého „ženského tématu“. Vlastenecké probuzení bylo tehdy vnímáno jako základní prvek probuzení ženy. „Kroužek žen vedený Antonií Rajskou směřoval k modernější definici ženského světa zcela vědomě. Rozšíření „ženského světa“ se přijímalo jako samozřejmý předpoklad národní emancipace, „ženský aspekt“ se tu s aspektem „českým a slovanským“ vědomě propojoval, probuzení „české“ a „slovanské“ bylo vnímáno jako základní prvek probuzení ženy. Hlavní ideolog Karel Slavoj Amerling koneckonců právě v takovém propojení spatřoval základní položku nově formulovaného postavení české ženy ve světě. Smysl tohoto návrhu přirozeně dalece přesahoval hranice problematiky vývoje českého salonu, stejně tak jako přesahoval rámec polomystického konceptu Budče jakožto údajně nové formy slovanského duchovního života. Vytvoření ženského kroužku usilujícího v rámci domácího salonu o kultivaci literární tvorby jeho účastnic, o sebevzdělávání cestou odborných přednášek a nakonec i o českou encyklopedii pro dámy nebylo jen prostým výrazem české nemožnosti salonu, který byl současně jak salonem, tak příznakově českým podnikem, ale byl i pokusem o „zformování“ ženy vzdělané, který musel být nutně i vzdělávacím podnikem. Ženy se tu učily vědomě novému jazyku, jazyku, který by umožňoval hovořit o záležitostech umění, filozofie a věd. A právě absence tohoto typu žen a omezení stávajícího „českého jazyka“ v české společnosti se považovala za největší překážku pro vznik pravého českého salonu.“⁷⁴ České dívky se zde vyučovaly v letech 1843 až 1848 zpěvu, hudbě, kreslení, zdravotvědě, perspektivě, jazykům,

⁷⁴ Macura, V., Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy, In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 83 an.

náboženství, stylizaci atd. Pro žákyně byly pořádány výlety, bály a besedy, Budeč se tudíž v tomto přibližoval prestižním dívčím penzionátům.

Český vlastenecký život potřeboval kultivovanou, vzdělanou ženu a společné projekty žen z okruhu Rajské byly nadšeně oslavovány mužskou vlasteneckou obcí. Nicméně reálné sociální problémy rodinného života vracely ženu opět k tradičnímu stereotypu ženské role, kdy až do přelomu 19. a 20. století převládala představa, že žena z měšťanských kruhů nemůže dosáhnout náležitého uspokojení bez svatby, bez muže a vlastní domácnosti. Rozvod byl v habsburské monarchii sice povolen již od roku 1868, byl dvoustupňový, nicméně nový sňatek však katolíci již uzavřít nemohli a těch byla v českých zemích většina. Existovala zde již možnost také civilního sňatku, jenže ta se v 19. století vžívala značně pomalu.

V 70. letech 19. století již přinášely politické deníky v Praze velmi často zprávy o ženském hnutí ve světě a na přelomu 19. a 20. století přicházely do Prahy informace o sufražetkách, emancipistkách a feministkách téměř denně.

Ženy se v 60. letech 19. století v oblasti veřejné činnosti prosazovaly především v kulturní oblasti, zejména v literatuře, osvětové činnosti a vzdělávání. Z tohoto okruhu veřejně činných žen vynikaly mnohé české spisovatelky, umělkyně a některé manželky českých vzdělců, jako například Božena Němcová, Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, Sofie Podlipská, Tereza Nováková a další. „Patřily k elitě žen v Čechách. Pokud přijmeme tezi, že elity tvoří předvoj chování a názorů určitého společenství, pak tyto ženy ji plně potvrzují. Kromě nich se staly

vzorem a inspirací pro své okolí, a některé i pro další generace, tzv. ženské autority.“⁷⁵

Na dráze, kterou Božena Němcová tak šťastně nastoupila, pokračovala její mladší družka Karolina Světlá, která však počtem svých prací, prohloubenějším vzděláním a rozšířenějším světovým rozhledem nad ni vynikla. Ve své novele *Konec a počátek* vysvětluje, proč tak málo dívek si je vědomo svého plného významu v lidské společnosti, a „příčinu toho shledává správně v hříšném vychování žen. Její myšlenky o emancipaci ženské padly u nás na úrodnou půdu; Světlá dočkala se sama praktických výsledků svých snah. Světlá byla nejčinnější původkyní onoho hnutí, jemuž říkáme feminismus. Její feminismus nehověl žádným povrchnostem a pohodlným choutkám, nýbrž jádrem jeho byla přísná snaha, by se žena stala do nejvyšší míry platnou blaha svých bližních, jmenovitě svého národa. Chtěla pro ženu spravedlnost, ale ukládala jí velkou, vážnou povinnost.“⁷⁶

⁷⁵ Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 42.

⁷⁶ Lustig, K., *Žena*, Soběslav 1905, s. 17. Nemůže zůstat bez povšimnutí, v jakém duchu psali čeští muži již v r. 1905 o českém feminismu.

Vzdělávání dívek v Čechách a na Moravě

První české dívčí soukromé gymnázium v Praze založené v roce 1890, které neslo název *Minerva*, se stalo velkou událostí. Po předchozím úsilí Eliška Krásnohorská získala pro jeho založení tak potřebnou podporu české veřejnosti. Bylo to mimo jiné i první dívčí gymnázium ve střední Evropě. Ve svých vzpomínkách středoškolský profesor Dr. Jiří Guth⁷⁷ vzpomíná na jeho první hodinu matematiky v *Minervě*, s jakým údivem se setkal, když se dívkám snažil vysvětlit algebru. Dále uvádí, že během prvního školního roku byl překvapen neobyčejnou pílí, značnou svědomitostí a snažením všech studentek, a jak díky své vytrvalosti pomýšlely na další studia. Otevřením *Minervy* se u české společnosti, která svým sebevědomým chováním a životním stylem toužila po mezinárodním uznání, prosadil požadavek české výchovy mladých dam. I přes tuto skutečnost byly měšťanskou společností nadále vyhledávány cizí dívčí ústavy a klášterní školy a středostavovské české rodiny dále vysílaly své dcery do vídeňských, drážďanských, švýcarských a francouzských penzionátů. „Od roku 1895, kdy bylo v Olomouci otevřeno tzv. *Pöttingeum* pro dívky ze středostavovských rodin, až do roku 1897, kdy se v Praze konal reprezentační 1. sjezd žen československých, se v české tisku objevovala řada informací, zpráv i polemik na téma dívčího vzdělávání. Měšťanská společnost, která se reprezentovala mj. impozantní *Jubilejní výstavou zemskou* a spektakulární *Národopisnou výstavou československou*, připravovala půdu pro příznivé přijetí

⁷⁷ Guth, J., Vzpomínky z Minervy. In: *Žena*, Praha 1905, s. 132.

myšlenky zřídit český penzionát v Praze.⁷⁸ Zřizující komitét pro založení *Prvního českého pensionátu* byl ustanoven 7. března 1898 pod předsednictvím Anny Podlipné, manželky pražského starosty. Místopředsedkyní byla zvolena Anna Srbová, spisovatelka Věnceslava Lužická, její syn byl prvním místostarostou. Jednatelkou se stala Renáta Tyršová. K dalším dámám zařizujícího komitétu patřily Leopoldina Ortová de Pauli, Marie Čelakovská, Otýlie Heroldová, Růžena Jelínková-Doubková i Josefa Náprstková.

Nicméně absolventky dívčího gymnázia Minerva ale musely po dlouhou řadu let skládat maturitu na řádné státní, tj. chlapecké škole. Maturita byla podmínkou pro imatrikulaci na univerzitě. První absolventky Minervy ji složily na Akademickém gymnáziu roku 1895, dále však v řádném univerzitním studiu pokračovat nemohly. Studium žen na filozofických fakultách umožnil až výnos vídeňského ministerstva kultu a vyučování ze dne 23. března 1897 a řádné studium medicám a farmaceutkám povolily ministerské výnosy ze dne 3. září 1900. V zimním semestru 1897/98 se na filozofii zapsalo 10 řádných a 17 mimořádných studentek. První dvě doktorky filozofie byly Marie Zdenka Baborová (první žena, která získala na pražské české univerzitě titul PhDr. při promoci dne 17. června 1901) a Marie Fabiánová. 17. března 1902 byla promována na české univerzitě první doktorka medicíny, Anna Honzáková, dcera lékaře. Nebyla to ale první Češka s lékařským doktorským diplomem, ten již v roce 1880 získala na univerzitě v Curychu Bohuslava Kecková a o rok později v Bernu Anna Bayerová. Jejich titul byl však v Rakousku nostrifikován až roku 1896. V dalším školním roce promovala jedna lékařka a čtyři doktorky

⁷⁸ Sochorová, L., Ideál české dámy. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 181.

filozofie. V letech 1904 a 1905 promovaly jen čtyři lékařky. V letech 1906 až 1917 udělila Karlova univerzita tituly doktorek medicíny 56 ženám a doktorek filozofie 37 ženám. Počty doktorek rok od roku rostly a v roce 1918 bylo již promovalo 32 doktorek. Na právnickou fakultu vstoupily ženy coby studentky až v letech 1918 – 1920, kdy už filozofická i lékařská fakulta měla každý školní rok desítky absolventek. V roce 1922 Univerzita Karlova udělila čestný doktorát filozofie průkopnici akademického vzdělávání žen v Čechách, Elišce Krásnohorské.

Vývoj českého emancipačního hnutí

České ženské hnutí se nevyvíjelo pouze izolovaně, mělo kontakty s ženskými hnutími jiných národů, prodělalo velký rozmach, přispělo ke zlepšení možností vzdělání žen, k větší ekonomické a právní rovnoprávnosti. *Ženské listy* jako příloha pro ženy v *Květech* začaly sice v roce 1871 vycházet, ale záhy zanikly. 1. ledna 1873 vyšlo opět první číslo *Ženských listů*, časopisu pro záležitosti žen a dívek československých. V roce 1875 *Ženské listy* koupil *Ženský výrobní spolek*. Eliška Krásnohorská se stala jejich dlouholetou redaktorkou. V osmdesátých letech se zintenzívnilo prosazování myšlenek rovnoprávnosti žen v přístupu ke vzdělání, kvalifikaci a možnosti získat přiměřené zaměstnání pro ty ženy, které ho potřebují. Eliška Krásnohorská, ústřední představitelka těchto snah, zdůvodnila takto požímanou orientaci českého ženského hnutí v roce 1881 ve své práci *Ženská otázka* tím, že je nutné, aby ženy měly možnost získat vzdělání, kvalifikaci a zaměstnání.

V redakci *Ženských listů* působí po svém příchodu do Prahy i Tereza Nováková, avšak již v roce 1896 po neshodách s Krásnohorskou začíná pracovat na vlastním projektu – časopise *Ženský svět*. Obě periodika byla sice konkurenční, ale cíl byl stejný: osvěta a výchova žen. Články v *Ženském světě* měly funkci osvětovou, výchovnou, naučnou, bylo zde místo i pro polemiky a diskuse o tabuizovaných tématech, jako bylo nechtěné těhotenství, právo ženy na svobodnou volbu partnera, reforma zákona o manželství atd. Nováková velice správně odhadla, že česká žena si příliš nevěří, že se často nechává bez odporu zahnat do podřízeného postavení, a že je odsouzena

především k domácím povinnostem. *Ženský svět* byl čtením ambiciózním a náročným. Osvětová činnost českých feministek, jejich zápas za volební právo, boj za občanskou a lidskou rovnoprávnost se setkávaly jen s minimálním úspěchem. Ženské hnutí na přelomu století bylo záležitostí spíše menšinovou, práce to byla tvrdá a únavná. Vždyť i Čapek ústy Hordubalovými na adresu ženy praví: „kdo by si byl pomyslel, co roboty udělá taková žena, - ani polovinu toho chlap nezastane.“⁷⁹

V 90. letech 19. století existovaly v Praze i dalších českých městech různé ženské spolky a skupiny, ve kterých byly formulovány požadavky na politická práva žen, včetně práva volebního. V devadesátých letech, kdy se v české politice výrazněji formovalo několik politických stran a směrů, došlo i k polarizaci názorů v ženském hnutí. „Konzervativnější proud, reprezentovaný starší generací, viděl řešení ženské otázky i nadále jen v prohlubování vzdělání a osvětové činnosti. Mladší, pokrokovější proud, nezpochybňoval potřebu hlubšího vzdělávání a osvěty, chápal nicméně emancipaci širě, především jako boj za získávání politických práv žen. Šlo především o to, aby ženy mohly být členkami politických spolků, politických stran a organizací, a konečně aby získaly hlasovací právo. Tyto snahy však předpokládaly širší politickou podporu. Tu hledaly ženy především u mladočeské strany, která se v roce 1891 po volbách do říšské rady dostala do čela české politiky. Někteří mladočeští poslanci volební právo žen obhajovali.“⁸⁰ Tento postoj zastával především poslanec T. G. Masaryk. Sociální demokracie již tehdy zařadila všeobecné volební právo včetně volebního práva žen do svého programu. Na sklonku roku 1903 byl v Praze

⁷⁹ Čapek, K., *Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*, Olomouc 2000, s. 52.

⁸⁰ Rychlíková, M., *Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století*. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 45.

založen *Ženský klub český*⁸¹ sdružující ženy bez rozdílu sociálního postavení, původu a zaměstnání. Klub prosazoval větší rovnoprávnost žen v přístupu ke vzdělání a získávání patřičných politických práv. Členkou tohoto klubu byla také Charlotta G. Masaryková, Američanka s vlasteneckou hrdostí českou. „Boj za volební právo žen se vystupňoval v souvislosti s bojem za všeobecné hlasovací právo v roce 1905, avšak volební reforma z roku 1907 zavedla nakonec volební právo jen pro muže. Aktivní i pasivní volební právo získaly ženy až v Československé republice, kde bylo uzákoněno v roce 1919.“⁸²

⁸¹ V roce 1905 napsal o otevření *Ženského klubu českého* Karel Lustig: „3. ledna 1904 otevřel *Ženský klub český* za neobyčejné účasti své místnosti v Jungmannově třídě. Doufáme, že v tomto klubu se zrodí mnohé opravdové reformy našeho ženského hnutí, že konečně počne se odzváněti povrchnostem ženského žití u nás.“ Lustig, K., *Žena* (knihovna aforismů), Soběslav 1905, s. 18.

⁸² Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 45.

Charlotta G. Masaryková

Charlotta Masaryková se v osmdesátých letech 19. století (ihned po příchodu do Prahy) začala iniciativně a účinně angažovat v ženském pokrokovém hnutí. V Praze pracovala v *Ženském klubu českém*, aktivně se zajímala a pomáhala představitelkám pokrokového ženského hnutí na Moravě - v Brně, v centru moravského pokrokového ženského dění do první světové války. Vedle této aktivní podpory spolupracovala jako zástupkyně *Ženského klubu českého* se spolkem pro vydržování českého dívčího gymnázia na Moravě – *Dívčí akademii* v Brně. Aktivní činnost Charlotty byla snahou o povznesení české ženy k lidské svobodě. „Zajímala se o všechny otázky týkající se ženského hnutí a jeho bojů, sledovala živě jeho rozvoj a postup. Uměla dát praktickou radu, povzbudit dobrou myšlenkou, dodat síly.“⁸³ Vliv Charlotty na Masarykovy názory na ženskou otázku byl dobře znám od devadesátých let 19. století, byla plná pochopení pro tíživé sociální problémy a postavení žen. Ženská otázka byla po ni otázkou lidství.

Charlotta Masaryková neměla vůbec pochybnosti o duševní rovnocennosti žen a mužů, tímto postojem od začátku utvrzovala i názor svého muže. Masaryk byl silnou oporou politického uvědomění českých žen. Jeho pokroková strana měla od počátku své činnosti v ústředním výkonném výboru ženy a ve svých organizacích nejvíce politicky aktivních žen. Masarykova osobnost pro ženy znamenala velký příslib a vzor. Ma-

⁸³ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 141.

saryk také silně ovlivnil pokrokové ženské hnutí nejen v Čechách, ale i na Moravě. „Ženy na Moravě měly do vzniku Československé republiky s Ch. Masarykovou a T. G. Masarykem pravděpodobně intenzivnější styky než pokrokové ženy v Čechách.“⁸⁴ Zřejmě tomu tak bylo jen díky Zdeňce Wiedermannové - Motyčkové⁸⁵. Spolupráce pokrokových moravských žen s prof. Masarykem a jeho ženou, datovaná již v roce 1903, a vzájemná komunikace se stala po další léta velmi intenzivní. T. G. Masaryk v roce 1903 založil v časopise *Naše doba* rubriku nazvanou Ženská hlídka, později přejmenovanou na Ženská otázka a pak Ženské hnutí. Jako hlavní dopisovatelku oslovil právě Z. Wiedermannovou, protože si uvědomoval, „že ženy jsou jen minimálně informovány o mnoha záležitostech veřejného zájmu a naopak, že veřejnost, zvláště muži, nejsou dostatečně informováni o práci a cílech ženského hnutí“⁸⁶.

Ale již o dva roky později uvolňuje Wiedermanovou pro přípravu vlastního ženského časopisu *Ženská revue*, který ideově a fakticky vede. Pro první číslo píše sám úvodník nazvaný *O moderním názoru na ženu*, ve kterém použije slov,

⁸⁴ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 143.

⁸⁵ Zdeňka Wiedermannová-Motyčková byla vůdčí osobnost pokrokového ženského hnutí na Moravě. Vystoupila z řádu jeptišek, aby se mohla aktivně podílet ve Sdružení moravských učitelek a v Pokrokové organizaci moravských žen. Sjednotila moravské učitelky do Jednoty učitelek moravských, která se stala jedním z hlavních center dalšího ženského liberalizačního snažení. „Z. Wiedermannová, tehdy ještě jako mladá svobodná učitelka, navazovala kontakty a žádala profesora Masaryka a jeho ženu o rady a podporu úsilí moravských žen.“ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 143. Od roku 1911 se svým manželem Vincencem Motyčkou vydávala list *Právo ženy* pro osvětovou, občanskou a politickou výchovu žen. V roce 1915 zemřela.

⁸⁶ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 144.

jež se pak stala heslem listu a později se dostala i do Ústavy Československé republiky: „Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně i politicky“⁸⁷. „List sledoval osvobození ženy od všeho, co ji dosud činilo závislou a nerovnoprávnou. Plnil úkol informačně výchovný a do budoucnosti hrál cennou roli dokumentační. Časopis se snažil i o větší porozumění mezi muži a ženami, s cílem pěstovat schopnosti pro větší spolupráci mezi pohlavími. *Ženská revue* pronikla i do světa, především byla čtena v USA. Bez nadsázky se o *Ženské revui* dá říci, že žádný další ženský časopis se jí v daném směru nevyrovnal. Wiedermannová se radami Masaryka řídila, ale přesto finanční stránku podniku zvládala s velkými obtížemi. Stalo se to, čeho se Masaryk obával.“⁸⁸ V roce 1920 *Ženská revue* redigovaná Ludmilou Konečnou z finančních důvodů zanikla.

Právně byla tzv. ženská otázka ve smyslu zrovnoprávnění žen s muži vyřešena se vznikem Československé republiky. Ústavní listina Republiky československé z 29. února 1920 v § 106 „Výsady rodu, pohlaví a zaměstnání se neuznávají“ zrovnoprávnila všechny občany. V tomto ohledu, rovněž díky společenským podmínkám, které pomohl vytvořit T. G. Masaryk, předešly české ženy většině evropských států. Po formální stránce se stali muži a ženy sice rovnoprávními, ale každo-

⁸⁷ *Ženská revue*, 1905, s. 37. Srovnej k tomu: Broklová, E., *První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*, Praha 1992.; E. Broklová, E., *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918 - 1938*, Praha 1992. Když v roce 1933 vyšla k desátému výročí úmrtí Charlotty Masarykové malá knížka dokumentů a vzpomínek *Paní Charlottě G. Masarykové*, spisovatelka Oldra Sedlmayerová vystihla její celoživotní vliv na T. G. Masaryka slovy: „Ten paragraf stošestý naší ústavy, jímž je žena postavena na roveň muži ve všem životě, nese duchovní vklad paní Charlie G. Masarykové“. Neudorfllová, M. L., Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), 2001, s. 24.

⁸⁸ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 146.

denní praxe byla od teorie značně rozdílná. Tato situace měla nejrůznější důvody, například zakořeněné předsudky a setrvačnost v tradičních přístupech, které se nedovedly vymanit z pohledu na ženu jen jako na bytost pro soukromou sféru. Také celé hospodářské uspořádání společnosti té doby bylo málo vstřícné rovnoprávnosti žen. Úsilí o praktické naplnění ústavou stanovené rovnoprávnosti stálo ženy ve dvacátých a třicátých letech 20. století mnoho energie a zápasů. Přesto se do konce třicátých let podařilo do praxe prosadit naprosté minimum z požadovaných představ k rovnoprávnosti žen.

Pod vlivem nedostatečně vstřícné společenské atmosféry se na počátku dvacátých let angažované ženy rozhodly obnovit činnost samostatných ženských spolků, která byla přerušena první světovou válkou, aby urychlily proces dosažení rovnoprávnosti mužů a žen ve veřejném a společensko-politickém životě.⁸⁹ Charlotta G. Masaryková byla ženou výjimečně vzdělanou a samostatnou. To Masaryka přitahovalo a vážil si jí celý život. Později pod vlivem své ženy vytýkal českým mužům nedostatek zodpovědnosti za důstojnost svých žen. „Vytýkal jim jejich materialistické ideály, nedostatek participace v rodině a neschopnost ocenit spravedlivě práci, kterou ženy k úrovni rodin a společnosti přispívaly. Objasňoval tradiční kořeny předsudků vůči ženám, i to, že jsou ponižující nejen pro ženy, ale i pro muže. Vztah Masarykových byl nejen intelektuálně plodný a citově hluboký, ale také neobvykle otevřený. Jejich intimní vztah byl pro ně svatý, avšak otevřenost Charlotty vůči svému muži dávala

⁸⁹ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 140.

Masarykovi možnost vidět ženskou problematiku z hlediska žen a jejich potřeb, což bylo v jeho době velmi neobvyklého.⁹⁰ Masaryk takto ovlivněn vystupoval veřejně v českém ženském hnutí, jeho idea, že „ženská otázka je zrovna tak mužskou jako ženskou“, byla revoluční. A ženy si takovouto vzácnost názoru tohoto muže již v 90. letech 19. století plně uvědomovaly a byly mu za něj vděčné⁹¹. „Ženy správně cítily, že mu šlo o důstojné a rovnocenné postavení žen v manželství i ve společnosti a o zdravější vztahy mezi pohlavími. Vždycky zastával dosud ne plně dosažený ideál, že by žena měla mít možnost výběru v tom, jak zkombinovat vzdělání, zaměstnání a rodinu. Rovnocennost obou pohlaví nevnímal jako stejnost, rozdílnost však neviděl jako znak superiority či inferiority a jako záminku jednoho pohlaví ovládat druhé, jako to bylo běžné. Rozdíly mezi pohlavími vysvětloval jako možnost, aby se doplňovala a spolupracovala s předpokladem, že hodnota dobré práce, ať placené či neplacené, má pro úroveň rodiny a společnosti stejnou cenu. Tím si ženy při nejmenším zasluhovaly, aby za to, co pro rodiny dělají měly od mužů, rodin a společnosti patřičný respekt.“⁹² Tato filozofie se plně odrážela v Masarykově rodině. Masaryk přijal jméno své

⁹⁰ Neudorfllová, M. L., Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 22.

⁹¹ „České ženy nesmírně oceňovaly, že Masaryk byl schopen dívat se na ženskou problematiku očima žen a z hlediska žen, včetně jejich emocionálních a intelektuálních potřeb a problémů. Přístup manželů Masarykových byl v souladu s filozofií českého ženského hnutí, které vycházelo z humanitních a demokratických postojů, zatímco značná část západního feministického hnutí vychází z liberalistického pojetí. Současné feministické směry kladou důraz hlavně na formální rovnoprávnost, na práva žen a na prevenci zneužívání, ale nezdá se, že dodatečně na rozvoj pozitivních aspektů vztahů.“ Díťová, R., Feministický odkaz Charlotty G. Masarykové. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 206.

⁹² Neudorfllová, M. L., Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 22.

manželky z úcty k ní, nikoliv, že to byl zároveň i americký zvyk. Masaryk považoval za samozřejmost účast na práci v domácnosti a podílel se na výchově dětí, což budilo v jeho době obdiv a úžas. Charlotta se stala členkou několika ženských organizací, ve kterých uplatnila svůj zájem o veřejné záležitosti o situaci neprivilegovaných, pomáhala vydávat *Ženský list*, dělnickým vrstvám vypomáhala finančně. Byla rovněž velmi aktivní členkou *Ženského klubu českého*, založeného roku 1903 v Praze. Stručný nástin stanov programu klubu byl přibližně následující: Spolek má působit například na náboženské orgány, aby uznaly vývoj v náboženství a napravily staré chyby, jelikož stará náboženství neučila dle Masarykové rovnosti obou pohlaví, nýbrž tomu, že žena byla stvořena pro muže. Dále spolek bude podporovat a zpřístupňovat umění, které je nositelem vysokého ideálu člověka. Umění, které je proti tomuto ideálu, nemá být podporováno. Prvním úkolem klubu bude informovat o nejefektivnějším způsobu, jak nastolit normální sexuální vztahy. Charlotta připojila seznam problémů určených k diskusi: prostituce, bytová otázka, volební právo, Komenského školy ve Vídni a lyceum či gymnázium v Praze. Musí se zahájit boj proti alkoholismu, jenž jde ruku v ruce s prostitucí, obojí podkopává schopnosti a sílu národa a zejména silně poškozuje ženu, která je především postižena dnešními necivilizovanými a disharmonickými sexuálními vztahy. Žena a muž musí tuto ohavnost vynést na světlo světa a společně usilovat o vyšší a ušlechtilější morální soužití.

Nejaktivnější byla od roku 1905 v organizaci sociálně-demokratických žen, pomáhala Karle Máchové vydávat *Ženský list*. Masaryk celý svůj život ženské otázce zůstal věrný a snažil se o rovnoprávnost žen v každém ohledu, byl si však

vědom, že praxe mnohde pokulhává za idejemi, proto i nadále pomáhal tam, kde bylo nejvíce potřeba. Manželství pokládali Charlotta i Masaryk za posvátný svazek, ve kterém byla plně uznávána rovnoprávnost obou partnerů, oba uměli hodnotit práci, kterou společně přispívali k vyšší úrovni rodiny. „Manželství mělo být ženě i muži vyšším vývojem, v němž začíná nový život, a tímto se pak pokračuje ve vývoji nadindividuálním. Měly být nabourány a natrvalo zlomeny zakotvené předsudky a tradiční přístupy v myslích většiny jednotlivců, společnosti jako celku, i jejích konzervativních vrstev, které neuznávaly rovnocennost žen, jejich nerovnoprávnost považovaly za přirozenou a úsilí o rovnoprávnost žen za výstřednost, nepatřičnost.“⁹³

Díky společnému působení Charlotty a Masaryka v oblasti „ženské otázky“, vedla jejich snaha pozitivně napravovat a zmírnit stereotypy, které byly zakořeněné již po staletí v české společnosti, k úspěchu. „Za nejceněnější a dosud relevantní dědictví bych považovala následující přístupy k soužití obou pohlaví:

- 1) Masaryk vnímal rozdíly mezi oběma pohlavími jako doplňující se, ne jako ospravedlnění k ovládnutí jednoho pohlaví druhým. Soužití muže a ženy by mělo mít charakter pozitivně se doplňujících protipólů, aniž by byla opomíjena individualita každého jedince.
- 2) Žena měla mít možnost realizovat se jak v soukromé, tak ve veřejné sféře, a její pozice neměla být výsledkem společenských a mužských tlaků. Právě naopak, měl

⁹³ Dítlová, R., Feministický odkaz Charlotty G. Masarykové. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 204.

to být výsledek jejího vlastního rozhodnutí. Žena měla mít právo svobodné osobní volby, jedině tak mohla být plně odpovědná za svoji mravní úroveň a své jednání ve společnosti.

- 3) K vyššímu, ušlechtilému (mravně nepokřivenému) a duchovnějšimu pojmání manželství a ženy bylo možné dospět pozitivním překonáním tradice a církvi zakořeněného názoru na ženu jako na bytost méněcennou, podřízenou muži. Větší participace mužů na rodinném životě i na výchově dětí byla předpokladem důstojnějšího a spravedlivějšího postavení žen v rodině. Klíčem ke vztahu obou pohlaví byl respekt a úsilí o dobrou spolupráci ve vší činnosti.
- 4) Vzdělání v nejširším slova smyslu, důraz na duchovní a mravní hodnoty, pěstování odpovědnosti v soukromé a veřejné sféře, včetně sebekontroly v sexuální oblasti, důraz na otevřenou komunikaci a spolupráci mezi pohlavími měly vést k obecnému přijetí ženy jako rovnocenné a rovnoprávné bytosti. Povinností společnosti bylo odstraňovat překážky pro pozitivní rozvoj lidí, včetně žen. Nejbolestivější překážky byly sociální a v tomto ohledu mělo Masarykovo úsilí, už od počátku ovlivňované názory Charlotty, trvalý charakter.“⁹⁴

⁹⁴ Dítlová, R., Feministický odkaz Charlotty G. Masarykové. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 205.

Františka Plamínková

Františka F. Plamínková (1875-1942) narozena v rodině obuvnického mistra, byla nejmladší ze tří dcer. Vystudovala učitelský ústav a působila jako učitelka. Poté se začala plná života a energie věnovat veřejnému a politickému životu, zejména „ženské otázce“, ve které našla smysl života. Před manželským životem dala přednost veřejné práci, i když byla ženou velmi atraktivní a citlivou. Stála aktivně u zrodu nejvýznamnějších českých ženských organizací – *Ženského klubu českého*⁹⁵, *Výboru za volební právo žen* a *Ženské národní rady*. Před první světovou válkou započala boj za zrušení celibátu výdělečně činných žen a za volební právo pro ženy. Dále se věnovala osvětové a vzdělávací činnosti. „Byla respektovanou vůdčí osobností ženského hnutí. Prosazovala hospodářskou a sociální emancipaci žen, bojovala za rovnoprávnost žen s muži v přístupu k intelektuálním povoláním. Usilovala o to, aby se práva přiznaná ženám československou ústavou prosadila v každodenním životě.“⁹⁶ V roce 1925 byla zvolena senátorkou, kdy dosáhla vrcholu své kariéry⁹⁷.

Vyrostla tedy v rodině české střední třídy, ve které se často hovořilo nejen o politice ale i o problémech nerovnoprávného

⁹⁵ „I nepolitický „Ženský klub český“ musel v prvním řádně zvoleném výboru z roku 1903 počítat s jakýmsi zastoupením politických stran. Pod předsednictvím slavné herečky Otilie Sklenářové-Malé se v něm sešly první v Čechách promovaná lékařka Anna Honzáková, Věra Babáková s představitelkou tehdejších národních sociálů Fráňou Zemínkovou, sociální demokratkou Karlou Máchovou a Františkou Plamínkovou, od roku 1925 senátorkou za československé ženské odborové hnutí. Mezi jeho zakládajícími členy bylo 11 ženských spolků, z nichž jen čtyři, včetně „Ústředního spolku českých žen“, nebyly sdruženými zaměstnankyň. Byly to spolky učitelek, pěstunek mateřských škol, poštovních a telegrafních manipulantek a další.“ Sršeň, L., Pražský salon u Palackých a Riegrových. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 111-112.

⁹⁶ Musilová, D., Vztah Františky Plamínkové k rodině Masarykových. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 76.

⁹⁷ F. Plamínková byla zvolena i v dalších volebních obdobích.

českého národa v Habsburské říši. Její otec, uvědomělý vlastenec, ji silně ovlivnil kulturou národního obrození, seznámil ji s tvorbou Karla Havlíčka, Františka Palackého a dalších. Tím získala pocit zodpovědnosti za vlast, později za právě vznikající demokracii. Ženská otázka byla pro Plamínkovou známka pozitivního rozvoje celého českého národa, především v oblasti vzdělávací a kulturní. Po založení Československa se stala členkou národně sociální strany, která velmi aktivně podporovala ženské zájmy. Zpočátku se proslavila svou účastí v boji proti „celibátu“, což znamenalo boj proti říšským zákonům, které nedovolovaly učitelkám pokračovat ve svém povolání po sňatku. „Vzhledem k tomu, že ani český národ nebyl v rámci říše rovnoprávný, v mnohých aspektech se české feministické úsilí a úsilí o národní emancipaci ztotožňovalo. Řada českých intelektuálů se zajímala o tzv. ženskou otázku a postupně i některé politické strany o ni začaly projevovat zájem.“⁹⁸

Z *Ženského klubu českého*, jako jedna ze zakladatelek, vytvořila školu feminismu: klub pořádal koncerty a přednášky, měl vlastní knihovnu, ubytovnu, jídelnu apod. „Moderním je úsilí, posílit a povznést energii člověka a pocit osobní odpovědnosti, vypěstovat harmonicky všechny jeho mohutnosti, každé individuum společnosti postavit na roveň.“⁹⁹

V přednášce *Moderní žena* Plamínková nastínila své feministické ideje i sociální problematiku, které se snažila celý život realizovat. „Muž a žena jsou si rovni. Duchovně jsou si muž a žena rovni, a také mravně. Muž není silnější rozumem.“¹⁰⁰ V přednášce „kritizovala „sladké otroctví žen“, situaci, kdy muž

⁹⁸ Reinfeld, B. K., Paralelní životy: feminismus a nacionalismus v Československu – Františka Plamínková (1875-1942) a Milada Horáková (1901 – 1950). In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 172.

⁹⁹ Plamínková, F., Žena budiž rovnoprávna muži. In: *Masaryk a ženy*, Praha 1930, s.61.

¹⁰⁰ Ibid., s. 62.

chce mít ženu jen pro sebe a dopřeje jí všechno mimo vnitřní samostatnosti. Viděla jako nutné, aby i muži sdíleli rodinné povinnosti. Jako klíč k osobní svobodě žen viděla ekonomickou samostatnost žen a volební právo pro ženy. Vzdělání žen mělo být nejen prostředkem větší ekonomické samostatnosti žen, ale cestou k jejich větší intelektuální a mravní úrovni, do níž v této době spadala také tradiční snaha pečovat o úroveň českého jazyka. Celkovou vyšší úroveň žen pokládala Plamínková za nutný předpoklad jejich větší role ve veřejných záležitostech. „Vždy mi imponovala snaha americké ženy, žensky projednávat, do důsledku poznat sociální problémy a řešit je. Neměly volebního práva – ale nedovedly, právě že byly demokratky, stát nečinně stranou od potřeb společnosti. Jejich snahou bylo vždy rozumět zájmům velkého sociálního celku. Odtud množství amerických ženských klubů, velmi bohaté fondy na sociální účely. Typické ženské kluby a školní kluby u každé téměř školy.“¹⁰¹ Snahy českých žen tradičně neměly protimužský charakter, naopak usilovaly ve všech oblastech o efektivní spolupráci. „Inspiraci pro větší roli ve společnosti hledala i v české historii a mytologii, v níž kněžna Libuše a role husitských žen byly zvláště obdivuhodným příkladem.“¹⁰²

Pro formování jejich názorů na postavení ženy ve společnosti a na vztah muže a ženy v manželství měli velký vliv právě Charlotta a Tomáš Garrigue Masarykovi. Stali se pro ni vzporem moderního manželství, které je založeno na rovnoprávnosti obou pohlaví. Oceňovala, že „vychoval jimi studenstvo na univerzitě, vychovával čtenáře svých knih, svých novin. Vychovával, protože je sám žil, uskutečňoval v rodině, v životě soukromém

¹⁰¹ Plamínková, F., *Žena v demokracii*, Praha 1924, s. 34.

¹⁰² Reinfeld, B. K., *Paralelní životy: feminismus a nacionalismus v Československu – Františka Plamínková (1875-1942) a Milada Horáková (1901 – 1950)*. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 172.

i veřejném. Otevřel svůj dům svým posluchačům, aby viděli ten život.“¹⁰³

Františka Plamínková využívala nesporné Masarykovy autority ve společenském a veřejném životě jako argumentu v bojích za ženskou emancipaci. Ve svých pracích T. G. M. nazvala feministou. Při každé vhodné příležitosti jej informovala v dopisech, telefonátech, zprávách o činnosti ženského hnutí. Chtěla, aby byl prezident podrobně a pravdivě informován o veškerém emancipačního úsilí česko-slovenských žen, o úspěších a nezdarech boje za zrovnoprávnění ženy s mužem.

V roce 1930 iniciovala vydání sborníku *Masaryk a ženy* na počest osmdesátých narozenin prezidenta Masaryka. Tím chtěla uctít to, co Masaryk učinil pro ženy v oblasti zrovnoprávnění. Chtěla mu vyjádřit úctu k jeho práci, mravním zásadám a především k celé jeho životní cestě.

1. září 1939 byla Plamínková německými nacisty zatčena, ale po několika týdnech byla propuštěna. Za okupace však dále pracovala v *Ženské národní radě* a soustředila se na posilování národního uvědomění. 11. června 1942 byla zatčena podruhé. „V lehkých vycházkových hedvábných šatech a střevíčkách ji odvezli do Malé pevnosti v Terezíně. Po čtrnácti dnech pobytu ve věznici byla převezena do Prahy a během heydrichiády německými nacisty 30. června 1942 popravena.“¹⁰⁴

V průběhu první světové války *Ženský klub* český doporučoval pasivní rezistenci. Znamenalo to například nekupovat válečné půjčky, dále bojkotovat cizí zboží a nákup českých výrobků, aby se tak pomáhalo české ekonomice a soběstačnosti českého národa.

¹⁰³ Plamínková, F., Žena budiž rovnoprávna muži. In: *Masaryk a ženy*. Praha 1930, s. 32.

¹⁰⁴ Musilová, D., Vztah Františky Plamínkové k rodině Masarykových. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 81.

První republika se stala „zlatým věkem“ feminismu v Čechách. Studované ženy se uměly lépe oblékat, pronikaly do lépe placených zaměstnání. Měly již volný čas na četbu, spolky a cestování. I vdané ženy nerodily tolik dětí a mohly se tak paralelně věnovat i veřejnému životu. Pro ženy první republiky emancipace znamenala bezpředsudkové myšlení, budoucnost, pragmatismus, praxi. Neztracují se tradiční ženské záliby a práce, ale trvá se na tom, aby byla zapojena otevřená a tvořivá duše. Česká žena konce dvacátých let se mění v ženu civilizovanou a moderní. Je emancipovaná, ale má svůj ženský styl. Tímto muže oslabuje, „krásná je mnohem nebezpečnější než jen emancipovaná. Je to žena s atmosférou...“¹⁰⁵

„Než se však stačily nové normy ženské existence vžít ve všech vrstvách společnosti, přišla tzv. druhá republika. Začaly se projevovat tendence k omezování práv ženy na vlastní zaměstnání. Z veřejných služeb byly ženy odstraňovány ve prospěch mužů, přicházejících ze zabraného pohraničí. Žena, která měla manžela, byla zbavována samostatného zaměstnání a proti své vůli vracena do rodiny.“

Za následné německé okupace, ani v poúnorovém Československu, se nezávislá feministická hnutí nemohla svobodně rozvíjet. Nesoulad v soužití mužů a žen se znovu prohloubil. Rozvody se staly závažným sociálním problémem. Zatímco v otevřených západních společnostech to vedlo od 60. let 20. století k nové vlně feministických požadavků, ve střední Evropě jako by feminismus vymizel. Možnost svobodně projevit vlastní názory na ženskou existenci byla po dlouhá léta v Čechách menší, než za doby našich babiček a prababiček.“¹⁰⁶

¹⁰⁵ Jonášová, K., Česká ženská žurnalistika sklonku dvacátých let jako příspěvek k modernizaci životního stylu. In: Havelková, H. a kol., *Muž a žena v médiích*, Praha 1998, s. 13.

¹⁰⁶ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 116 a n.

Růžena Svobodová

Růžena Svobodová byla spisovatelkou, která aspirovala na vysoké umělecké cíle, ale byla i významnou kulturní osobností, která aktivně ovlivnila mladší generaci žen svými názory na řešení ženské otázky.

V jejím díle jde zejména o její nový pohled na ženu, na její společenské postavení v tehdejší době. „Svobodová směřovala dál než její předchůdkyně. Nechtěla soupeřit s muži v teoretických výbojích nebo v praktickém politickém a hospodářském životě. Odmítala emancipační snahy, které chtěly ženu „pomužštit“. Toužila naopak vyslovit celou spontánnost ženské psychiky, její proměnlivost, ba až rozvratnost – právě tak jako entuziasmus ženského srdce, neokázalou obětavost ženy a vystupňovanou senzibilitu ženského prožívání světa.“¹⁰⁷

Její matka se stavěla velmi nepřátelsky k emancipačním snahám své dcery, chtěla je potlačit. Vzdělání tudíž uznávala jen jako nutný prostředek k zvýšení hodnoty dívky předurčené k provdání.

Svobodová se však záhy zamilovala do F. X. Svobody a provdala se za něj. Za jedinou kariéru dívky ale však nehodlala považovat jen manželství. „Toužila se osvobodit společensky, ekonomicky i psychicky; to se jí také velmi brzy podařilo. Uvědomila si vždy velmi přesně svou situaci a snažila se s ní vypořádat. Nepodřizovala se jí. Prožitek zcela konkrétní životní situace, v jejím případě nejdříve zápas o samostatné uplatnění mimo manželství, později o uplatnění pracovní a společenské

¹⁰⁷ Mourková, J., *Růžena Svobodová*, Praha 1975, s. 8.

nezávisle na manželovi, se stal základním činitelem určujícím celý ráz její další tvorby.“¹⁰⁸

Svobodová nevěřila, že by české emancipační snahy žen mohly vyřešit problém, kdy nevěděla, jaké je její poslání, kdy jí byl život tmou. „Proto v té době spodobnila dívčí osud jako bezcestí. Ani cíl nebyl předem znám. Bylo nutno jít na vlastní pěst, bez opory, jen s velkou vírou v sebe a s odhodláním nevracet se zpátky.“¹⁰⁹ Je tímto zřejmé, že se dala zmást dočasným pesimismem mládí. Tělesnou lásku ale podvědomě celý život odmítala, děsila se intimnosti, chtěla lásku netělesnou, chtěla ji osvobozenou od všednosti, v nějaké snové podobě.

Díky své literární tvorbě se záhy seznámila s F. X. Šaldou. Šalda ji oslovil jako první a bylo to setkání pro oba osudové. Svoboda jejich nevšední přátelský vztah toleroval. Svobodová se (na rozdíl od Zdenky Braunerové) bála jen pomluv pražských dam. V lásce toužila po absolutním souznění.

A tak většinu volných chvil trávil společně s manželem i Šaldou dohromady. Pro Šaldu byla Svobodová pečovatalkou, ochránkyní, praktickou ženou, která se mu starala o jeho domácnost, ale s kterou měl mnoho hlubšího společného. Šalda čerpal stálou inspiraci právě z dravé síly a proměnlivosti Svobodové. Nemohl se vzdát svobody, „i když znamenala existenční nejistotu, tak by nemohl říkat otevřeně, co si myslí, po léta studovat, dopracovávat se ucelenějšího pohledu na život a na svět.“¹¹⁰ Pracoval osaměle, bez hmotného zabezpečení, vyznáván jen několika málo lidmi, kteří poznali jeho schopnosti.

Růžena Svobodová byla ve své době proslulá svým zápisníkem, kam si často zapisovala skutečné životní příběhy a osudy dívek, o nichž se dozvěděla. Přesto se její povídky,

¹⁰⁸ Mourková, J., *Růžena Svobodová*, Praha 1975, s. 39.

¹⁰⁹ Ibid., s. 43.

¹¹⁰ Ibid., s. 77.

v nichž se řešily problémy volby životních partnerů na přelomu 19. a 20. století, zdají dnešnímu čtenáři být uměle vykonstruované. „Snad nikdo v české literatuře však nedovedl tak jako R. Svobodová vyjádřit zoufalství a znechucení ženy, která na sebe bez zamilování, ale dobrovolně bere manželské povinnosti do všech důsledků, protože nevidí jinou možnost, jak si v očích veřejného mínění zachovat důstojné postavení ve společnosti.“¹¹¹

¹¹¹ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 61-62.

Zdenka Braunerová

V devadesátých letech se v české společnosti objevuje snaha vyrovnat se okolním kulturně vyzrálejšími státy Evropy, zejména Francií. V oblasti obecné kultury v měšťanských kruzích také. Snahou účastníků pražských salonů bylo především dosáhnout francouzského duchaplného hovoru, kde by se uplatnil vtip, široké vzdělání, informovanost a lehkost vyprávění.

Ve výtvarném umění je Praha velmi zaostalá, uměleckých výstav bylo málo a byly stále příliš konzervativní, paradoxně se v Praze vedl velmi bohatý hudební i divadelní život. Naproti tomu v Paříži se o svá práva hlásily stále častěji ženy – umělkyně. Počátkem osmdesátých let 19. století, v květnu 1881, vzniká ženská malířská organizace *Union des Femmes Peintres, Sculpteurs Graveurs*, jejíž členkou se později stane i Zdenka Braunerová. Žena-malířka byla již v té době v Paříži samozřejmostí. „A tak v době, kdy v Čechách ještě představa profesionální malířky lekala, francouzské umělkyně proklamovaly své právo malovat mužský akt.“¹¹² V Paříži již v r. 1891 ženy směly studovat na *École des Beaux-Arts* za stejných podmínek jako muži. Běžně se již konaly ženské výtvarné výstavy v Paříži, Chicagu, Petrohradě. V Praze se první ženská výstava konala až v říjnu a listopadu 1909 v *Topičově salonu*¹¹³.

¹¹² Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 65. Cituji především z knihy Mileny Lenderové, *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, jelikož mnozí její dřívější životopisci a literáti (Vladimír Hellmuth-Brauner, Jaroslav Maria, František Kožík) neměli k dispozici tak značný pramenný fond jako ona. Ve svém díle se Lenderová snažila předcházet, polopravdám, mýtům a hrubým omylům, které život a dílo Z. Braunerové provázejí, a pokusila se některé omyly vyvrátit a vyjasnit.

¹¹³ To je již Braunerová vyhledávanou a respektovanou evropskou umělkyní.

Zdenka Braunerová byla výraznou osobností ženského světa, ale nikdy neměla dostatek sebedůvěry. Její feministické sklony byly spíš dílem pražského ještě natolik konzervativního salonu a českým nešvarem pomlouvat úspěšné, profesně čínorodé a jiné. Ona sama byla pouze ženou aspirující na malířku. Braunerová se sice chovala nezávisle a v něčem až provokativně, nicméně ani ne tak jako feministka, ale posedlá chutí malovat, tvořit, ne bojovat otevřeně za ženská práva a proti mužům.

Byla to žena evropská, minimálně ovlivněná českým patriotismem a vlastenčením. Tato výjimečná česká osobnost dokázala překročit českou malost a stát se ženou a umělkyní evropského formátu. Jako první česká dáma v Paříži prokázala mnohé.

I z tohoto pohledu může sršet závistivost pražských maloměšťanek, které jí minimálně musely závidět onu nezávislost a svobodu, vydobytou bez jakéhokoliv boje. Sny mnohých pražských dam bez hlubšího uvědomění rovnou realizovala, nepřipouštěla si nekonvenčnost svých plánů a realizací. Necítila se omezena ani prostorem, domov si dokázala vytvořit v Roztokách, Praze i Paříži.

Celý svůj umělecký život se neformálně setkávala s francouzskými i českými umělci, především malíři, a mohla, aniž si to patrně silně uvědomovala, svobodně a nezávisle žít.

Mohla také nezávisle, byť byla „bytostně konzervativní“¹¹⁴, hodnotit oficiální pražskou reprezentaci v Paříži, a ne-hodnotila zrovna lichotivě.¹¹⁵ Byla v té době spíše výjimkou,

¹¹⁴ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 168.

¹¹⁵ „Skutečnost, že delegace pražské městské rady nebyla nakonec přijata ani prezidentem, ani ministry, jí přinesla škodolibé uspokojení“ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 150.

vše podřizovala chuti výtvarně vyniknout. Žila uměním, značně kulturní rodinné zázemí ji nikterak neomezovalo, naopak jí otevřelo cestu k mnohým profesním úspěchům.

Za fakt, že nebyla vdaná, spíše vděčí dlouholeté neopětované lásce k Juliu Zeyerovi než feministickým myšlenkám a úvahám, které jí ovšem byly mnohými přiřknuty. Připadala si celý život lidsky a žensky ponížená¹¹⁶!

Až Rodin pozvedl z části její ženské sebevědomí. Nenašla však nikoho, kdo by ji uchvátil a vyhovoval, těžko k sobě mohla najít ve všem chápající protějšek, protože nebyla pouze jen průměrnou ženou. Snila o umělecké domácnosti, kde muž i žena jsou malíři. Hledala ideál a její maminka pro ni měla z počátku pochopení.

Zeyer i Chittussi, její lásky, se jí spíše více báli, stejně jako téměř všichni muži, odkojeni soudobým modelem submisivního ženství, nedovedli trvale žít se samostatnou a energickou ženou, ženou mající vlastní rozum, své názory, a především vlastní profesi, ve které vynikala.

Proto zklamání z nenaplněné lásky k Zeyerovi Zdenku Braunerovou po další životní cestu velmi poznamenalo, rezignovala na milostný život a už jen tvořila.

Pochopila, že malířství je pro ni jednoznačnou prioritou, že jí umožňuje důstojně žít, že vlastní tvorba jí umožňuje žít značně nezávisle a s potřebnou svobodou.

Relativně finančně nezávislá, spíše samotářka, píše v jednom z dopisů zaslaných sestře Anně (provdané za spisovatele Élemira Bourgese) o svém postoji k ženské otázce, ve kterém nacházíme spíše důkaz o opaku jejího feministického postoje.

¹¹⁶ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 157.

V listě sestru nabádá, že obětovat se pro rodinu a děti je prioritním úkolem každé vdané ženy.¹¹⁷

Byla od dětství velmi pokorná a zbožná, i když na tehdejší poměry dosti nekonvenčně. Sama si již svou svobodu a nezávislost v mužském světě vydobyla, aniž by s touto skutečností měla sebemenší problémy, ale v lecčem si nedůvěřovala. Díky svým dlouhodobým pobytům v Paříži získala evropský rozhled a viděla českou ženskou situaci z potřebného odstupu a s nadhledem. Některé ženy o svobodu všemožně bojovaly, jiné spíše nedobrovolně trpěly svým osudem. Braunerová nebyla ovlivněna ženskou otázkou, byla podnikavá, pilná, nelenila a tvořila. Aktivně vystavovala, malovala (především krajinářka), později tíhla k projevu grafickému. Pomluvy a vtipy, které o ní kolovaly v Praze, ji nechávaly naprosto klidnou, i nad tento aspekt slávy se uměla povznést. Tímto se tedy pro pražský svět stala dámou vsutku neobyčejnou, odtud je opět blízko k jejímu nedobrovolnému zařazení mezi české bojovnice za ženskou otázku. Braunerová tuto část boje elegantně přešla a předběhla tak i mnohé muže. Neváhala totiž v Paříži navazovat mnohé neoficiální kontakty s francouzskou kulturou v roli „prvního českého, byť neoficiálního konzula“¹¹⁸. Snažila se pouze o společenské a umělecké prosazení své osoby, nebojovala vůbec za žádná ženská práva, tento neustálý boj pražských měšťanských dam ji nechával chladnou. Je často tedy omylem zařazována mezi mnohé bojovnice za českou emancipaci žen. O co naopak urputně bojovala, to byla „stará Praha.“ Bojovala po boku Viléma Mrštíka¹¹⁹ rozhořčena za asanační zásahy Prahy, postupného

¹¹⁷ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 105 dole.

¹¹⁸ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 10.

¹¹⁹ V té době již jejich milenecký vztah končil, i přesto měli mnoho společného a intimní rozchod je neodradil od dalších vyšších společných cílů.

boření částí Starého a Židovského Města. Jejich stať *Bestia triumphans*¹²⁰ měla značné ohlasy a vyvolala pochvalu lidí, na kterých jim záleželo. Bojovala za českou kulturu, která sklouzávala ke kýči díky pražskému maloměšťáctví, za nové umělecké inspirace, snahy, počiny a svobodného ducha doby, neovlivněného stále ještě zdejším konservatismem. Zabývala se mj. kritickou publicistikou, např. pro *Volné směry*. Zasadila se více o propagaci českých umělců její generace v Paříži a naopak, představila v pražském kulturním světě mnohé francouzské umělce. Aktivně vystavovala. S dřívějšími českými intelektuálkami se rozešla, ustala ve vzájemné korespondenci. Spojitost mezi Braunerovými mělkými dívčími přátelstvími bychom mohly hledat v malosti pražského patricijského světa a nalézt ve stejném společenském postavení rodin, které se v Praze bez výjimky znaly, a hleděly si vzájemně až „do talíře“ a tudíž, jak již jsem výše uvedla, to zapříčiňovalo v prostředí pražského salonu další množství pomluv¹²¹ a nevhodných narážek na dosud neprovdanou Braunerovou.

Byla temperamentní, rozhodná, schopná nakládat se svým osudem zcela volně – nedala se nikdy svazovat míněním společnosti. Nerada totiž podléhala nedůstojné a trapné konvenci.

Byla ochrannou rukou, protektorkou mnohých svých chráněnců (Bílka, Uprky, Zrzavého). Milostný život střídají četná duchovní souznění, např. právě s Františkem Bílkem, kterého nejen morálně podporovala v jeho těžkých začátcích, kdy ho stále ještě česká umělecká kritika neuznávala. Z této

¹²⁰ 7. března 1897 vydal V. Mrštík tuto útlou brožuru proti znetvořené Praze, inspirován spisem Friedricha Nietzsche, a s originální výzdobou Zdenky Braunerové. Braunerové se zdál tento boj oprávněný. Mrštík dále nemálo přispěl k založení klubu Za starou Prahu, spolek vznikl 28. ledna 1900 v průběhu asanačního boje.

¹²¹ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 117.

skutečnosti pak vyplývá její jinakost. Záhy rozpoznává skrytý talent i u dalších svých svěřenců a nedává se zvíkat tehdejšími kulturními proudy. Pomáhala a podporovala, alespoň morálně, každého, kdo se na ní s prosbou o pomoc obrátil.

Spolu s F. X. Šaldou zastávala hyperkritický postoj k české společnosti. Uvědomovala si občasnou malost a malichernost českých snah. „Český národ považovala za exaltovaný, hádavý, za národ, který nedokáže zapomínat ani se učit čemukoli novému. Za národ přízemní a málo ušlechtilý, ukřivděný a neustále zahleděný do své *slavné* minulosti.“¹²² Nesnášela estetickou zaostalost¹²³ a průměrnou českou kulturu, která tak nadchla české davy (např. nesdílela všeobecné nadšení Čechů nad sokolskými slety apod.). Česká společnost jí byla čím dál protivnější, ale nedokázala se bez ní obejít. V dopise Zeyerovi například neváhá použít termín „české smetiště“ pro vyjádření pohrdání oficiální českou tvorbou a nechutí k českému světu. Dlouho nemohla vlastencům odpustit, že se rozhodli proti vůli Zeyerově, introvertního básníka, zahájit jeho pohřbem éru pompézních a velkolepých pohřbů¹²⁴ na vyšehradském Slavíně. Zdenku Braunerovou velmi pohoršila tato hrubost české veřejnosti, která to připustila.

Sama měla osud podobný. „Zemřela žena výjimečná, *solitér* českého světa hledající místo v Evropě. Patřila světu staré kultury, z matčiny strany tříbené po generace, současně byla, vlastně proti své vůli, neuvěřitelně moderní. Odmítla diktátorský kult mateřství. Tušila, že její skutečná cena spočívá v něčem jiném. Podílela se na vzniku moderní kultury,

¹²² Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 170.

¹²³ Ibid., s. 137.

¹²⁴ Iniciátory pohřbu J. Zeyera, této národní slavnosti, byli Josef Hlávka a Josefa Náprstková, která podřizovala svému „vlastenčení“ téměř vše: zdá se, že i poslední přání druhých. Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 151.

nikoli jen české, ale díky svým vazbám na Francii (také v tom byla ojedinělá, žádný z jejích současníků neměl mezi svými přáteli tolik francouzských umělců) rovněž na vzniku moderní kultury evropské. Byla v tehdejší české společnosti zřejmě jedinou ženou schopnou přesvědčit své okolí, že ženství nemusí být překážkou odborného vzestupu. Soudobé emancipační teorie a snahy ji valně nezajímaly, přesto vlastním životem dokázala, že žena má hodnotu, i kdy nesplní „povinnost“ danou jí přírodou. Svým mužským kolegům a přátelům stačila lidsky, umělecky a intelektuálně, občas je dokonce předběhla. Schopnost lásky, empatie, soucitu, pozorné péče – tedy vlastnosti, jež bývají považovány za ryze ženské – jí rozhodně nechyběly. Její život byl poznamenán vzpourou, láskou, trápením, hledáním, nepochopením i chválou, dobrovolným osamocněním. Byla silná, a proto i šťastná. Vždyť kolik jejích vrstevnic žilo svobodný život, který si samy zvolily?“¹²⁵

¹²⁵ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 219.

Nejen Zdenka Braunerová, ale také Ema Destinová či Toyen,¹²⁶ největší české umělkyně počátku 20. století, se vůbec nezapojily a nepřihlásily se k rozvíjející se české ženské otázce. Zdá se, že nastolený trend emancipace ženy vůbec nebyl zásadní podmínkou pro úspěch individuality ženy. Ženy - umělkyně přijímaly mužské principy světa, ztotožňovaly se s nimi a nehodlaly se proti nim nijak vzpouzet, bouřit či proti nim bojovat, naopak se své ženské atributy snažily všemožně potlačit. Vývoj české ženské otázky 19. století plný vlivných významných žen, které se svou literární tvorbou výrazně prosadily ve světě plném mužských principů, tak nenabírá onen předem vytyčený směr idejí feminismu. V celém 20. století se již pak v českých zemích žádné „feministce“ nepodařilo dosáhnout evropského úspěchu v profesním či uměleckém životě právě jako spisovatelkám v počátcích české emancipace a umělkyním evropského formátu generace další.

¹²⁶ Marie Čermínová (1902 – 1980) (básníci Jaroslav Seifert a Vítězslav Nezval pro ni vymysleli přezdívku Toyen) také popírala a odmítala své ženství, už jen její neutrální přezdívka by mohla stejně dobře patřit ženě i muži. Mluvila o sobě v mužském rodě, nosila mužské oblečení. Přátelila se s mužskou kulturní elitou, kouřila cigarety, vysedávala v kavárnách. Byla nezařaditelná. Nesnažila se o svou emancipaci ženy, ženu v sobě rovnou popírala. Své ženství odmítala. Nosila tmavé oblečení, modrou košili a kalhoty nebo dlouhou černou sukni, měla krátké vlasy, vypadala spíše jako muž.

Emancipace ženy a psychologizace muže

Budiž, ale kde jsou hranice?

V Revue *Prostor* byla v roce 2000 v Čechách otevřena odborná diskuse o „mužské otázce“ vedena napříč různými světy. Široký záběr se snažil o zachycení oné všeobecně pociťované krize v co nejširších souvislostech, úhlech i úrovních pohledu, od filozofie až k humoru. Ve dvojčísle *Muži v ohrožení?*¹²⁷ je na svět mužů nazíráno jako na svět, který je již značně narušen, a nejen ten, ale i každá konkrétní psychická vyrovnanost jedince, která byla až doposud založena na naučené identitě vůdce. Bylo konstatováno, že ohlašující se krize mužství souvisí i s mnoha dalšími dobovými jevy a tématy: se společnostmi bez otců i se stálou potřebou hrdinství, s proměnami společenských rolí, se starými i novými mužskými ctnostmi a nectnostmi. V postmoderním světě se spíše rozšiřuje než zužuje to, jak naložit se svou mužskou či ženskou podstatou. Významná část našeho každodenního života, kdysi považována za svět mužů, byla již v postmoderním světě feminizována – „nikoli obhájkyňmi tradiční ženské přirozenosti, ale mentalitou novodobých amerických amazonek zformovanou v ovzduší marxismem inspirovaného osvobození a v mediální kampani podporující feministickou politiku.“¹²⁸

Od 70. let 19. století se již počínal objevovat nový typ žen, jež změnil předchozí hranici ženství. Tato proměna vzbudila strach a úzkost mužů, největšího rozsahu dosáhla tato krize v Německu a Rakousku, projevila se v díle Schopenhauera, Nietzscheho, Weininger a Freuda. Krize mužství je chápána, zejména na přelomu století, jako součást celkové společenské krize. Výmluvným svědectvím permanentní krize mužské identity (viděna celkovém kontextu krize identity osobnosti) je román

¹²⁷ *Revue Prostor*, 45-46, 2000.

¹²⁸ Tylor, J. S., Mužská přirozenost aneb gentleman feminizaci neholduje. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 10.

Muž bez vlastností Roberta Musila. „V určité fázi svého vývoje se musí muž odříznout od své matky, často i násilím. Prvním úkolem muže je nebýt ženou. Mužnost se projevuje často jako spontánní aktivita zaměřená na potlačení pasivních tužeb, v drastických klukovských hrách, kdy dochází např. k týrání malých zvířat nebo urážení děvčat, nejde na prvním místě o agresivitu, ale o potřebu potvrzení mužské identity. Násilí je jen prostředkem. Dlouhodobý kamarád je pro chlapce důležitější než kamarádka pro děvče – důvodem bývá chybějící otcovský (mužský) identifikační vzor.“¹²⁹

Muži jsou v postmoderním světě neustále pod tlakem, aby neselehali, aby uživili rodinu, jsou křehcí, uzavření a obtížně komunikují se ženami a dětmi. Ženy mají naopak jiný přístup k řešení problémů, jsou více energické. V popředí mužské krize může stát znechucení, vnitřní neklid, roztěkanost, v pozadí je neschopnost převzít zodpovědnost za svůj život. Přirozená „krize identity“ na prahu dospělosti zřejmě přináší mnohem silnější otřes osobnosti, než tomu bylo v tradičních společnostech. „Mužské myšlení je soustředěné, zaostřené, jedno-směrné a zacílené. Taky lživé a zákeřné. Mužské plánování je rozčleněné do konkrétních kroků a postupů končících jasným závěrem a dosaženým cílem. Ten velmi často světlí prostředky. Mužská společnost funguje jako na lovu. Mužské společenské aktivity mají srozumitelnou strukturu, vedou odněkud někam. Muž musí jednu věc dokončit, než začne druhou. Mužská mysl potřebuje jasný výklad věcí, jediný možný, jediný správný, kompletní. Vše jí musí dávat dokonalý smysl, vše musí být zaostřené. Žena sběratelka plodů naopak působí roztěkaně, rozptýlená na všechny strany, bez cíle, chodící křížem krážem, jakoby od ničeho k ničemu, bez konkrétního

¹²⁹ Badinterová, E., Těžký úděl mužů. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 177.

úkolu, vnímá a vykonává několik činností najednou, je schopná přijmout a několik možných výkladů a náhledů, aniž by potřebovala soudit či rozhodovat, který je správný. Nepotřebuje kompletní řešení, nemusí jí všechno dávat smysl. Nepotřebuje mít pravdu, protože omyl pro ni není omylem, nýbrž obyčejným zjištěním, že takto něco v dané situaci prostě nejde. Aby toto zjištění mohla povýšit na omyl, potřebovala by k tomu ješitné a uražené mužské Ego, které potřebuje mít pravdu.“¹³⁰

Dítě značně trpí neviditelností otce, ale zároveň trpí i sám otec. „Trpí prací, která mu neumožňuje rozvíjet vlastní schopnosti, individuální talent, zručnost a tvořivost. Je sice zaměstnán, pobírá mzdu, ale pracuje beze stop. Sled rutinních činností vyvolává v člověku neustálý pocit zklamání. Je zapojen do práce, která mu neumožňuje, aby se mohl náležitě projevit, tudíž pak nutným důsledkem je posílení vnitřního napětí a nevědomé agresivity. Práce, na které by člověk mohl zanechat svůj otisk, je dopřána jen menšině. Ani nejvyšší platová třída není proto schopna kompenzovat frustraci, vyrovnat nespokojenost s pracovními podmínkami v technizovaném a přeorganizovaném světě.“¹³¹

Dnešní člověk je schopen se díky své mobilitě rychle přizpůsobit požadavkům masové civilizace, nicméně lidé již ztratily svůj domov, jejich energie se váže už jen velmi málo k určitému sociálnímu prostředí. „Jakým příkladem pak mohl být svým synům otec, kteří většinou rychle pochopili, že otec má velmi často za prahem své domácnosti podřízené postavení vůči svému zaměstnavateli, vůči bohatším spoluobčanům, vůči polické moci? Otřesený vztah otců a synů ve společnosti, která

¹³⁰ Kuras, B., O pružnosti mužnosti a chvále ženství. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 16.

¹³¹ Mitscherlich, A., Společnost bez otců jako znamení doby. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 172.

již byla průmyslovou, ale v rodinných vztazích zůstala patriarchální, je pokládán francouzskou sociologií velmi často za příčinu mnohých selhání v tradičních mužských rolích v dnešní společnosti.¹³² V tradičních společnostech bylo vždy určující skutečností z hlediska faktu války nutnost obětovat život. Mladí „ostří“ hoši trpí v postmoderním světě změkčilostí vlivem nadbytku ženské péče a společenské mírnosti. Značný počet mladých mužů vyrůstá bez otců, z otců se tak stávají v nejlepším případě přátelé, otcova přítomnost v rodině je redukována pouze na minimum a otcovské nároky na syny již dávno přestaly platit.

¹³² Mitscherlich, A., Společnost bez otců jako znamení doby. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 173.

Epocha pracující ženy

Násilí na ženách

Fyzické i psychické násilí na ženách, které je pácháno ještě na počátku třetího tisíciletí v celé dnes již globální civilizaci, je zřetelným důkazem o stále přetrvávající diskriminaci žen. Tato nerovnost však nabrala zcela jiný směr.

Žena je ponejvíce týrána psychickým nátlakem¹³³ a útiskem muže (výjimkou nejsou ani opakovaná surová fyzická napadání ženy v moderní společnosti manželem či druhem). Muži si tak stále snaží podpořit těmito nenávisťnými činy svou nadřazenost, která se prolíná celou historií nejen evropské kultury.

Poškozené ženy neusilují o nic jiného než o obnovu své hrdosti, sebeúcty a důstojnosti.

Ženy dodnes trpí násilím. Forma násilí je spojena s jistou dávkou sexuálního pudu. I lidská sexualita zaznamenala v průběhu historie mnohé výkyvy a extrémy. Sice o permanenci sexuální přitažlivosti u muže i ženy není pochyb, naše kultura se obecně zakládá na potlačování pudů, jak již zdůrazňuje Sigmund Freud v knize *O člověku a kultuře*. Naše etické cítění se tak musí nepřetržitě bránit proti barbarskému náporu pudů, a tak je celým naším životem protnuto ono nepřetržitě, vznešené, nikdy nekončící zápolení mezi chtěním a odpovědností. S problémem násilí v moderní společnosti velice úzce souvisí pohled moderní společnosti na otázku sexuality moderního člověka. „Na rozpor sexuálního pudu a kultury narazíme všude. Dějiny sexuality jsou plné dramatických příkladů tohoto věčného duelu. Také dnes působí kontrastně vedle sebe emancipace ženy a zároveň nejnovější štvance na její „zneuctovatele“ pouhým gestem, označovaným jako „sexual harrasment“; skutečná drastická znásilnění v době války a současně institucionalizovaný sex

¹³³ Citovým týráním se rozumí: nadávky, ponižování, zesměšňování, nedůvěra, opovrhování, hostilita, nálepkování, manipulace, citové vydírání, podmiňování lásky, zájmu, nevšímavost, nedostatek času, lásky, péče a další.

armád; prostituce a církevní klatby v tutéž chvíli a na témže místě; důsledně vyžadovaný ctnostný život významných osobností politiky, ale zároveň davové náporu ke všemu odhodlaných žen a dívek nadbíhajících slavným osobnostem sportu či populární hudby.“¹³⁴

Naše duše ponejvíce nevědomě prahne po rozkoši. Proč tedy přepadení, znásilnění proti vůli partnera je možné jen u člověka? Proč je páření proti vůli druhého u ostatních druhů nemožné?

Je zřejmé, že by postmoderní společnost měla považovat za samozřejmou nulovou toleranci společnosti k domácímu násilí. Neexistuje totiž tvor, který by záměrně vyhledával bolest a dokonce ji pak spojoval se sexuální rozkoší. Je to lidská slabost, souboj sexuálního pudu a kulturních bariér. „Velmi zajímavým paradoxem je potence mužů ve dvou zásadně odlišných situacích. Když si vezmeme běžný mírový stav, kdy jsou muži dobře živeni, bez stresu a mají permanentní přístup k ženám, jejich pohlavní aktivita je téměř bez výjimky nižší, než jejich partnerky očekávají. Zkrátka zleniví, ochabnou, nejsou agresivní, jejich symbolem jsou pantofle a co nejméně pohybu. Naopak ve válečném stavu muži, kteří jsou ve smrtelném stresu, vyhladovělí a ve velmi špatné fyzické kondici, jsou nejenom schopni si násilím vynucovat pohlavní styk, ale oni jsou tohoto styku i schopni v míře, která je s jejich ochablými kolegy v mírových podmínkách nesrovnatelná. Jaký je tedy význam stresu (a s tím související agresivity) pro naše pudové konání?“¹³⁵

Láska je v současné době natolik zdeformovaná, že se v ní často může objevit i jistá dávka nenávisti, a z ní pak vyplývá hojný výskyt páchaného násilí. Vždyť například „každá desátá

¹³⁴ Murín, G., *Sex kontra kultura*, Praha 1999, s. 20.

¹³⁵ Ibid., s.73.

britská žena byla za posledních dvanáct měsíců svým partnerem nějak napadena“¹³⁶. Pro Mezinárodní červený kříž a Úřad vysokého komisaře pro utečence OSN muslimské i chorvatské ženy shodně uvádějí, že byly masově znásilňovány. „Většinou uvádějí, že byly násilně soustředěny na provizorních shromaždištích v hotelech, školách, továrních halách anebo i restauracích. Tam byly znásilňovány zástupy srbských vojáků. Později byly propuštěny nebo převezeny do větších shromažďovacích táborů v Bosně. Jiné ženy byly opakovaně znásilňovány ve svých domovech, některé pak zavražděny. Koncem léta 1993 se objevila zpráva, že takovéto scény jsou živě nahrávány na video a prodávány jako zvlášť pikantní porno! Představitelé bosenských muslimů vyjádřili přesvědčení, že tato organizovaná masová znásilňování směřují k likvidaci jejich národní, náboženské a kulturní identity.“¹³⁷

Na alarmující stav domácího násilí v České republice upozornila například IX. konference Společnosti sociálních pracovníků pod záštitou Ministerstva práce a sociálních věcí na téma *Násilí v rodině a jeho důsledky*, která byla uspořádána ve spolupráci s Bílým kruhem bezpečí ve dnech 29. a 30. května 1998 v Prachaticích.

V devadesátých letech 20. století byla v České republice každá třetí dívka sexuálně zneužita, agresor byl ve dvou třetinách dívce znám, nejčastěji to byl člen rodiny. Z grantového projektu¹³⁸ dále vyplývá, že polovina zneužití se odehrála doma, dívky byly zneužívány opakovaně. Pouze každá čtvrtá dívka se s touto zkušeností svěřila blízkým a odborníkům. U chlapců

¹³⁶ Murín, G., *Sex kontra kultura*, Praha 1999, s. 58.

¹³⁷ Ibid., s. 42.

¹³⁸ Jedná se o grantový projekt č. IGA 3614-3 a GUAK 83/96 Ministerstva práce a sociálních věcí. Srovnej k tomu: Čiháková, D., *Násilí v rodině a jeho důsledky*, Praha 1999, s. 28.

došlo k sexuálnímu zneužití méně často. Většinou (ze dvou třetin) byla za čin zodpovědná neznámá osoba a jednalo se pouze o ojedinělou zkušenost. Téměř výhradně to bylo homosexuální zneužití, chlapci podle výsledků výzkumu neměli ochotu svěřit se a vyhledat pomoc.

Sexualita obecně byla vnímána jako nevhodné a citlivé téma badatelskému zájmu, je obklopena předsudky, kvůli nimž je toto téma dodnes v historiografii zahaleno mlčením. Na pozadí mlčení se pak i ty nejdrobnější prvky stávají něčím neobyčejně silně vnímaným. Sex si tak i díky otázce feminismu vybojovává možnost odtajnit svou zdánlivou intimitu. Stačilo pouhých sto let historie a pohled na erotiku je totálně vyrván ze všech předsudků a odkryt. Vždyť ještě literatura v celém 19. století se jednoznačně vyhýbala zobrazování pohlavního aktu, milostné scény byly obvykle úplně vynechávány. I pouhé erotické náznaky byly vnímány jako neetická porušení normy. Mimomanželská erotika byla v té době stále ještě jednoznačně odsuzována. Během pouhých pár desítek let se polarita pohledu totálně změnila a postmoderní člověk je tudíž nucen nazírat na ubohý kýčovitý konzum erotiky a erotična vůbec.

Nové individualistické časy

Názorová i tématická různorodost feministické vědy je již patrná od samých počátků. Feminismus tak po celou dobu svého pulsujícího vývoje nemá žádné přesné mantinely. Základní myšlenky feminismu mají význam nejen pro multikulturalismus, který globálního člověka čeká, ale bude muset umět přijmout jinakost druhého jako hodnotu, která ho bude obohacovat. Člověk musí najít odvahu podívat se na dosavadní interpretaci lidského světa ze zcela jiného úhlu a přehodnotit myšlenky, které mohou být minimálně stejně hodnotné jako kánon dosavadní. Výsledkem a cílem feministického snažení zdá se být chování se k ženě s úctou a vážností, kdy se nejedná pouze o vyrovnání se s mužskou realitou, ale spíše o dekompozici reality z hlediska nejrůznějších zájmů žen.

Feminismus, jako součást reflexe genderových změn, které probíhají téměř ve všech životních oblastech a sférách lidského poznání a bytí, je tím pádem nejpřevratnějším způsobem myšlení 70. let 20. století. V momentě, kdy člověk spatřuje nebezpečí v individualistické společnosti, je feminismus zajímavý především jako kritické myšlení v úspěšném dialogu sám se sebou.

Moderní feminismus odkrývá skrytý podíl žen při vytváření evropské kultury. Postmoderní feminismus je doplněním všech forem myšlení o člověku a společnosti.

Riane Eislerová se domnívá, že mohou existovat společnosti, kde rozdílnost nemusí být nutně spojena s podřazeností či nadřazeností. Jedním z důsledků revize lidské společnosti z celostní perspektivy je vznik nové teorie kulturní transformace, která předpokládá, že v zásadě existují dva modely společnosti: první, *dominanční*, je ten, který nazýváme patriarchální nebo matriarchální, je založen právě na oné nadřazenosti jednoho

pohlaví, druhý, *partnerský*, je založen na principu souřadnosti, kdy se různost nerovná ani podřazenosti, ani nadřazenosti. Eislerová se zaměřuje na důsledky toho, jakým způsobem jsou uspořádány vztahy mezi oběma pohlavími do celku společenského systému. Struktura těchto vztahů má rozhodující vliv na soukromý život mužů i žen, na veškeré životní možnosti. Jih Anatolie je např. jednou z několika oblastí, kde jsou archeologicky doložena zemědělská společenství, která uctívají ženské božstvo¹³⁹. Nicméně, ale nenalézáme nerovnosti mezi ženami a muži, ani známky toho, že by ženy byly zotročovány či utlačovaly muže. Kréťané měli díky svobodnému a vyváženému sexuálnímu životu jiným směrem odvedenou agresivitu. Například oděv zdůrazňující genitálie a pohlavní odlišnost utužoval pocit vzájemnosti mezi muži a ženami. Krétské ženy zaujímaly také například vysoká společenská i náboženská postavení. Díky svobodnému přístupu k sexuálnímu životu, dále mimo jiné sportem a tancem přispěl tento národ k obecně mírumilovnému a harmonickému soužití. Kréta byla poslední civilizací, která byla založena právě na onom partnerství nikoliv na nadvládě.

Muži s větší schopností ničit – fyzicky silnější, bezcitnější, krutější se tak dostali v celé euroamerické společnosti k moci, jejíž struktura se proměňovala v stále více hierarchizovanou a autoritativní. V partnerských společnostech byl technický pokrok využíván spíše ke zpříjemnění života než k ovládnutí a ničení. To je pro Riane Eislerovou dalším nesporným důkazem ke kritice dominantního modelu společnosti.

¹³⁹ Srovnej k tomu: Eislerová, R., *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995, s. 38.

Názorová i tématická různorodost feministické vědy je patrná již v jejích počátcích, nikdy tedy nemohla tak být jednotným zcelujícím proudem.

Sherry B. Ortner zabývající se symbolickou antropologií, genderem, strukturalismem a poststrukturalismem, předložila v roce 1972 stať *Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?*¹⁴⁰, která se stala průkopnickou prací feministické antropologie. Ortner v ní předkládá názor, že kulturně všeobecná druhořadost ženy vyplývá z jejího spojování s přírodou, která je vzhledem ke kultuře považována za podřadnou. Muž byl naopak symbolem kultury a civilizace, která přírodu ovládala. Paradoxně během posledního desetiletí vyvstávají stále palčivější otázky, zda právě vláda inteligentních žen nebude pro tuto globální kulturu posledním vysvobozením. Otázka trvale udržitelného rozvoje, mužského válečného násilí, pochopení pro rozdílnost, větší sociální cítění s ostatními, i s jinými skupiny, tím pádem nešíření tak citelně mužského principu rasismu, pro ženu, která daleko lépe umí pracovat v týmu, jak dokazují četné psychologické studie, která se umí daleko rychleji adaptovat na zhoršené životní podmínky by mohla být vyřešena právě tímto ženským principem. Nebude toto východisko to správné? Zda ano, to se ukáže ve velmi krátkém časovém úseku!

V České republice je komplikovaný politický a sociální fenomén je prezentován „mimo veškerý historický kontext a představován jako zamrzlá danost, zbavená časové i prostorové dimenze, jejíž jediná dynamika spočívá ve vzniku a zániku. Důraz se klade jen na vybrané aspekty „feminismu“, zejména na jeho mocenské a manipulativní ambice přímo spojované s podobnými ideologiemi, jako například komunismus.

¹⁴⁰ Oates-Indruchová, L. (ed.), *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty k angloamerickému feministickému myšlení*, Praha 1998.

Feminismus je od počátku devadesátých let permanentně popisován jako monotematická záležitost bez jakékoli časoprostorové struktury. Český tisk představoval „feminismus“ jako odpudivé strašidlo a jako odstrašující příklad bezduché ideologie, ohrožující kdysi poklidné vody západních společností, jemuž by se budovatelské úsilí naší mladé demokracie mělo vyhnout obloukem.“¹⁴¹

„Ženská otázka v Čechách v sobě zahrnuje politické hnutí, morální pohled na svět, intelektuální diskurs, který explicitně zkoumá a tematizuje jak různé mužské myšlenkové výsady, systémy moci a existující difference mezi dvěma rody, tak i poukazuje na podjatost tradičních politických teorií, které tradičně vytěsňují mimo politiku ženskou otázku a s ní i legitimní zápas žen za rovnoprávnost, redefinici ženství a jinakost.“¹⁴²

Například český historik Josef Polišenský stanovil čtyři typy účasti ženy na veřejném životě: „První z nich zahrnuje ženy, které i tehdy, vstupují-li do dějin působí především svou destruktivní ženskostí (Kleopatra, Messalina, Marie Stuartovna). Druhý tvoří ženy - amazonky, které působí na společenstvo „přesto, že jsou ženy“ (Jana Orleánská, Alžběta Anglická). Třetí typ působí tvořivě tím, co je v nich typicky pozitivně ženského (G. Sandová, R. Luxemburgová). A čtvrtý, prý ideální typ, jsou rovnocenné partnerky svých mužů (Marie Curieová, Naděžda Krupská).“¹⁴³

Historii feminismu se bohužel nevyhnuly ani takové teorie, kdy například ve Francii vystoupila v osmdesátých letech 20. století jistá Lucie Irigaryová s požadavkem na „vytvoření nezávislého

¹⁴¹ Šmejkalová, J., Strašidlo feminismu v českém „porevolučním“ tisku: úvaha, doufejme, historická. In: Havelková, H. a kol., *Muž a žena v médiích*, Praha 1998, s.16.

¹⁴² Vodrážka, M., *Esej o politickém harémismu. Kritická zpráva o stavu feminismu v Čechách*, Brno 1999, s. 18.

¹⁴³ Polišenský J. – Ostrovská S., *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*, Praha 2000, s. 189.

ženského světa s vlastním jazykem a s vlastními zákony, který by byl v opozici k světu vytvořenému patriarchální kulturou, založenou na sebeobětování, zločinech a válce. Vypuzení mužů z ženského světa by ovšem předpokládalo posílení vzájemných citových vztahů mezi ženami. Tento svět bez mužů zůstal poněkud extravagantní utopií. Diferencialistkám se začalo v ženském hnutí říkat maximalistky, objevily se dokonce názory, že se jedná o jakýsi feministický nacionalismus.¹⁴⁴

Na druhé straně vypjatý mužský šovinismus, jež má omezený úhel vidění, značně zamezující v toleranci a vjemu komplexních souvislostí tvrdí, že se „feminismus ve dvacátém století zařadil jako poslední do hrůzné trojice totalitních ideologií - rasismu (rozdělujícího lidi podle barvy pleti), komunismu (rozdělujícího lidi podle společenských tříd) a nakonec feminismu (rozdělujícího lidi podle pohlaví). Jak od předchozích dvou, ani od tohoto třetího zjednodušeného návodu na řešení nemůžeme očekávat nic dobrého. Alespoň podle mého osobního názoru je to pro budoucnost další spolehlivý zdroj lidských tragédií.“¹⁴⁵

„Nyní mužská tradice jednoho výkladu, jedné pravdy, jediného postupu selhává na každém kroku. Mnohostranná ženská vnímavost nás ve všem předhání.“¹⁴⁶

Impulsivní myšlenka filosofa Milana Machovce: „Bude-li lidstvo vůbec ještě zachráněno, bude to především dílem inteligentních žen“ nahrává ženám, které mají kuráž prosadit se a převzít zodpovědnost. Ženy může podle Machovce ohrozit právě přirozená vzájemná nevraživost mezi ženami. Nevraživost totiž páchá mezi ženami mnohé. Ale normální člověk nechce slyšet varování, chce se „bavit“. Této nemocné patriarchální

¹⁴⁴ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 36.

¹⁴⁵ Murín, G., *Sex kontra kultura*, Praha 1999, s. 89.

¹⁴⁶ Kuras, B., O pružnosti mužnosti a chvále ženství. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 15.

společnosti chybí nepřítomnost žen ve společnosti a nepřítomnost mužů v rodině. „Je nesmírně těžké, aby ženy začaly zvyšovat svou společenskou aktivitu a přitom se nestávaly „mužatkami“, tj. neztrácely svou sexuální přitažlivost a tím i jakousi přírodně danou „moc“ nad většinou mužů. Žena však už nesmí zůstat jen předmětem uchvácené mužovy aktivity.“¹⁴⁷

Podle liberálních feministek je postmoderní svět pro ženu východiskem. Pro otevřenější, citlivěji reagující, schopnou práci v týmu a komunikativnější bytost.

Feminismu se nevyhnula „dnes obecně užívaná předpona post- v řeči i v psaném textu, která je důkazem, jak rychle dochází v dnešní době ke změnám, jak rychle se všechno opotřebovává, stárne a mizí. Avšak situace, kdy jsme ze všech stran obklopeni neustále se množícími post-, má za následek, že naše soudy a názory jsou nasáklé značnou dávkou relativismu, že přestáváme brát věci zcela vážně, neboť víme, že každá myšlenka, teorie i móda bude stejně už pozítří post-.“¹⁴⁸

¹⁴⁷ Machovec, M., *Nové čtení světa 1., feminismus devadesátých let českýma očima*, (ed. Chřibková, M.), Praha 1999, s. 221.

¹⁴⁸ Kapuściński, R., *Lapidarium V*. In: *Host* č. 4, 2003, s. 55.

Velký věk žen

Skutečné možnosti žen a mužů

Druhá polovina 20. století změnila život žen pronikavěji než předchozí tisíciletí.

Žádná společenská událost či změna naší doby nebyla tak rychlá, pronikavá a zásadní jako ženská emancipace. „Není pochyb, že se odehrála revoluce. Ženy již delší dobu vládnou právem stvrdit svou osobní a hospodářskou nezávislost, sexuálně žít mimo rámec manželství, milovat se bez obav z otěhotnění, prožívat rozkoš beze studu a milovat druhou ženu. Z tohoto hlediska je nepopíratelné, že rozdíly mezi pohlavími se výrazně zmírnily. Panenství již nepředstavuje mravní povinnost, případy, kdy ženy navazují první pohlavní vztah až ve vysokém věku, takřka zmizely a věk prvního styku u dívek se stále více přibližuje věku chlapců.“¹⁴⁹ Dochází k profesnímu uznání aktivity žen, k legalizaci antikoncepce, potratům a k liberalizaci sexuální morálky.

Tyto hodnoty seberealizace a nezávislost žen tak poskytly prostor pro lásku méně bezpodmínečnou, která nevyžadovala takové oběti a nebyla tak všudypřítomná. „Láska v ženském rodě, oproštěná od étosu sebezapření, se v současné době velmi dobře snáší s nároky na individuální soběstačnost.“¹⁵⁰ Hranice mezi mužským a ženským světem je méně zjevná, méně ostrá, ale působí: láska v mužském a ženském rodě se popisuje a prožívá odlišně vzhledem k nesourodosti pohlaví.

Obě pohlaví se otevírají druhému a snaží se poznávat vlastní já ve druhém. „Muži stále pokládají ženy za záhadné a plné protikladů, nepředvídatelné a spletité, impulzivní a útočné, zatímco ženy mužům vyčítají nedostatek psychického a citového prožívání, sobectví a citové znetvoření.“¹⁵¹

¹⁴⁹ Lipovetsky, G., Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství, Praha 2000, s. 28.

¹⁵⁰ Ibid., s. 33.

¹⁵¹ Ibid., s. 38.

Při zrovnoprávnění se zatím nepodařilo přimět obě pohlaví, „aby uznala svou vnitřní totožnost.“¹⁵² Také zatím nejsou zrušena vzájemná tajemství a nedorozumění. Na mužské výstřelky se stále pohlíží shovívavě, k volnosti žen se již přistupuje s menší přísností. Při rozvodech či rozchodech se ve většině případů ujímají iniciativy ženy.

Umělé definice mužství a ženství zatěžují individuální osobitost postmoderních jednotlivců, žena již nezasvěcuje celý život mužovu štěstí, žena se již jen nedává a muž se snad už jen o lásku nerozrůstá. Láska v době individualismu vynáší rovnost a svobodu mužů i žen, není již jen ženskou identitou. Sice se v moderní době stala iracionální a paradoxní vášní, ale uchovala si věčné rysy, výtečnost, jedinečnost, rozvíjela se kolem nadějí a ideálů, které jsou trvalé.

Vazby na domácnost, sentimentalitu a estetiku nenarušují principy identity, smyslu a soukromé svobody, celý souhrn tradičních funkcí přetrvává. „Modernita nenastoluje absolutní rozchod s historickou minulostí, naopak – snaží se o její neustálou recyklaci.“¹⁵³ Stále více dochází k procesu individualizace lásky jakožto principu vášně.

Ženy plné pochopení, něhy a blízkosti s důrazným emotivním vkladem stále projevují oproti mužům mnohem znatelnější zájem o rozmluvy, sny a tajemství spojené s životem srdce, lásku milují. „Zesílené osobní angažmá ženy v lásce je projevem zvýšené působnosti ideálu intimního štěstí.“¹⁵⁴ Ženy stále přistupují k milované osobě jako k absolutnu, kterému zasvěcují celou svoji existenci, pokorně, zdrženlivě, trpělivě, jemně a s úctou. Hnací silou lásky žen k lásce je touha po zvýšení subjektivní hodnoty. Prostřednictvím lásky žena usiluje o uznání a ocenění sebe samé

¹⁵² Lipovetsky, G., Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství, Praha 2000, s. 38.

¹⁵³ Ibid., s. 15.

¹⁵⁴ Ibid., s. 24.

jako individuální a nezaměnitelné bytosti. Získává výjimečné postavení, odlišuje se od ostatních, partner si ji volí pro ni samu, pro její jedinečné vlastnosti. „Láska otevírá nové možnosti a převrací zavedené pořádky; představuje příslib životní plnosti i intenzivní prožitek jedinečnosti vlastního já. K tomu přistupuje fakt, že láska v ženském rodě se v současnosti stala slučitelnou s usilováním o individuální samostatnost a s možnostmi profesního a společenského uplatnění. Ženský kult lásky trvá: nejde o bezkrevnou tradici, nýbrž o úpravu starobylého kodexu tak, aby vyhovoval novým požadavkům individuality disponující s vlastní osobou.“¹⁵⁵

Láska naplňuje život žen vyšším smyslem a přináší i naději na mohutnější existenci. Sándor Márai v *Odkazu Ester* vyjádřil tento ženský princip lásky velmi pregnantně: „Milovat někoho nestačí. Je třeba milovat odvážně. Milovat je třeba tak, aby s tou láskou nezmohl nic ani zloděj, ani úmysl, ani zákon, zákon božský nebo světský. Potíž byla v tom... že jsme se nemilovali odvážně. A to je tvůj hřích, protože odvaha muže v lásce je k smíchu. Láska, to je vaše práce. Jenom v ní jste velké. Tady někde jsi propadla a s tebou propadlo všechno, co mohlo být, povinnost, úkol, obsah života. Není pravda, že za lásku odpovídají muži. Měly byste milovat hrdinně. Ty ses ale dopustila toho nejhoršího, co může žena udělat, urazila ses, uprchla.“¹⁵⁶ Na lásku je nazíráno po celou dobu historie spíše jako na především ženský cit, na cosi více ženského než mužského.

¹⁵⁵ Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000, s. 47.

¹⁵⁶ Márai, S., *Odkaz Ester*, Praha 2004, s. 78.

Svůdkyně

Žena je odsouzena do role čekání a odmítání pro svou cudnost, struktura svádění je tedy systémem značných protikladů mezi mužem a ženou. „Muži a ženy nevládnou při svádění stejnými zbraněmi. U ženy se svádění opírá především o vzhled a o strategie estetického vnímání. U muže je paleta prostředků mnohem širší: jako nástroj může při svádění posloužit společenské postavení, moc, peníze, prestiž, sláva nebo humor. Moc zvyšuje svůdnost mužů, ale snižuje svůdnost žen.“¹⁵⁷ Tělesné kvality mají tedy u žen mnohem vyšší hodnotu než kvality nitra, žena od počátku představuje svůdnost. Naopak mužství na kráse vůbec nezávisí. „Nadřazenost ženské krásy vyjadřují také ženská gesta, postoje a pózy.“¹⁵⁸ Žena je tedy od přírody objektem touhy a pohledu. Estetický triumf ženy nic nezměnil v reálných hierarchických vztazích, v mnoha ohledech lze tvrdit, že přispěl k posílení stereotypu křehké a pasivní ženy, ženy s nižšími duševními schopnostmi odsouzené k závislosti na mužích. Postmoderní kultura konzumu a reklamního světa s sebou nese mnohonásobně vyšší vzestup estetických norem těla. „Ženy ztrácejí cenu ve vlastních očích, jsou stíhány úzkostí a komplexy, a odvracejí se proto od společenských a politických bojů. Spokojují se s podřízenými pracovními místy, přijímají nižší platy než muži, méně často pronikají na vrchol společenské pyramidy, nedostatečně se sdružují, respektují muže více než ženy a vlastním tělesným vzhledem se zabývají více než veřejnými záležitostmi.“¹⁵⁹ Všechny ženy neúnavně pracují s cílem uchovat si a zdokonalit svou přitažlivost. Tělesný vzhled

¹⁵⁷ Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000, s. 60.

¹⁵⁸ Ibid., s. 114.

¹⁵⁹ Ibid., s. 142.

se tak stal pro naprostou většinu žen klíčovým principem ženské identity. Díky propojení nevinnosti, erotiky, hravosti, zranitelnosti, kouzla, něhy, smyslnosti byl ve 20. století vytvořen nejpůsobivější archetyp ženy. Ženy chtějí většinou vše, ale jen ne tu skutečnost, aby bylo vymazáno jejich ženství. „Ženy si vydobýly volební právo, právo na sex, svobodu v otázkách antikoncepce a potratu a přístup ke všem důležitým profesím, ale zároveň si uchovávají odvěké privilegium koketnosti a svůdnosti.“¹⁶⁰ Ženy se mužům podobat nechťejí, chtějí mít jen právo na rovnoprávné chování s muži. „Ženy se sice hromadně přiklonily k nošení kalhot, nicméně v žádném případě se nezřekly svébytně dámské části svého šatníku. Kalhoty nenahrazují archetypální prvky ženského oděvu, nýbrž stojí v jedné řadě s nimi jako další možnost. Přetrvávající specificky dámskou garderobu nesmíme chápat jako setrvačné přežívání, odsouzené k zániku. Jedná se o stav širší a rozmanitější oděvní svobody, právě proto rozmach nošení kalhot nebrání dámským šatům v dalším rozvoji. Udržování šatů nevyjadřuje obnovení znaků ženské podrobenosti, právě naopak – je projevem oděvní volby a autonomie, projevem nepochybně navazujícím na „klasickou“ ženskou vášeň pro proměnlivost vzhledu, ale také na současný individualismus výběru. Dámské šaty zároveň umožňují zvláštním způsobem zhodnotit ženské tělo, učinit je „vzdušným“, cudným nebo sexy ukázat nohy, podtrhnout svody siluety; umožňující jak „velkou hru“, tak diskretnost.“¹⁶¹

¹⁶⁰ Lipovetsky, G., *Říše pomíjivosti (Móda a její úděl v moderních společnostech)*, Praha 2002, s. 208.

¹⁶¹ Ibid., s. 206.

Nový společenský model ženství

Ženy se zaměřují spíše na úspěch v soukromí než na veřejnosti, jejich sny, očekávání a citové vazby se obracejí do soukromého života.

Žena dnes ale odmítá hodnotu sebezapření, usiluje o finanční soběstačnost, prosazuje se v profesní sféře a obhájí svůj politický zájem. Ženy dávají přednost kvalitě vztahů a oproti vlivům v institucích si budují více neformální moc. Být krásná s cílem „dobře“ se vdát již nepředstavuje jen jeden vrchol ženských tužeb, žena chce být krásná a zároveň uspět profesionálně. „Ve skutečnosti dnešní ženská frivolita neudrží tradiční obraz ženy, nýbrž spíše přispívá ke zrodu nového pojetí ženství, v němž nárok na půvab nevylučuje právo na práci a zodpovědnost.“¹⁶²

Bariéry se ale zatím zcela nerozpadly, jen nejsou nepřekonatelné. Je takřka jisté, že individualistická postmoderní kultura přinese rozvolnění rolí a imperativů, jimiž se obě pohlaví řídí. „Postmoderní kultura se vyznačuje postupným rozvolňováním myšlenkových vzorců ve vztahu k pohlaví a rozkvětem měkkých stereotypů. Dobu striktních pověření a dělicích čar, založených na pohlaví, nahrazuje kultura, která stále výrazněji privileguje samotnou subjektivní osobitost. Mizí nadvláda sexuálních klišé, sílí vliv individuality a talentu.“¹⁶³

Z antropologického hlediska si uvědomujeme svoji podobnost, z psychologického hlediska si stále uvědomujeme své nepodobnosti.

¹⁶² Lipovetsky, G., *Říše pomíjivosti (Móda a její úděl v moderních společnostech)*, Praha 2002, s. 208.

¹⁶³ Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000, s. 259.

Prameny:

- Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959.
- Buzková, P., *Pokrokový názor na ženskou otázku*, Praha 1909.
- Čapek, K., *Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*, Olomouc 2000.
- Čapek K., *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1990.
- Friedan, Betty, *Feminine Mystique*, Praha 2005.
- Legouvė, E., *Žena ve Francii*, Praha 1883.
- Mácha, K. H., *Intimní deník*, Praha 1994.
- Masaryk, T. G., *Moderní názor na ženu*, Praha 1094.
- Musset, A. de, *Zpověď dítěte svého věku*, Praha 1968.
- Němcová, B., *Babička*, Praha 1984.
- Němcová, B., *Korespondence 1844 - 1862 I.- IV.díl*, Praha 2008.
- Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995.
- Němcová, B., *Pohorská vesnice*, Praha 1986.
- Plamínková, F., *Žena v demokracii*, Praha 1924.
- Rettigová, M. D., *Domácí kuchařka*, Praha 1986.

Literatura:

- Bataille, G., *Erotismus*, Praha 2001.
- Baudrillard, J., *O svádění*, Olomouc 1996.
- Beauvoir, S. de, *Druhé pohlaví*, Praha 1967.
- Bebel, A., *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*, Praha 1896.
- Čiháková, D., *Násilí v rodině a jeho důsledky*, Praha 1999.
- Eislerová, R., *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995.
- Ennenová, E., *Ženy ve středověku*, Praha 2001.
- Feminismus devadesátých let českýma očima, Nové čtení světa I.* (ed. Chřibková, M.), Praha 1999.
- Giddens A., *Proměna intimity*, Praha 2012.
- Giddens A., *Sociologie*, Praha 1999.
- Giddens, A., *Unikající svět*, Praha 2000.
- Greer, G., *Eunuška*, Praha 2001.
- Hausmann, J., *Nahota feminizmu*, Ústí nad Labem 2002.
- Hausmann, J., *Základy mužského šovinismu*, Ústí nad Labem 1996.
- Havelková, H. a kol., *Muž a žena v médiích*, Praha 1998.
- Hockaday, M., *Kafka Love and Courage: The Life of Milena Jesenska*, Overlook TP, 1999.
- Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- Hovorka, J., *Erotikon. 500 hesel z dějin sexuality*, Praha 1996.
- Janáček J., *Ženy české renesance*, Praha 1976.
- Jelínek, E., *Honorata z Wiśniowských Zapová, Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894.
- Kierkegaard, S., *Svědčův deník*, Praha 1994.
- kol. autorů, *Iluze spásy, české feministické myšlení 19. a 20. století*, Praha 2013
- kol. autorů, *Odvěké tabu a dnešní člověk*. Praha 1971.
- Krupička, J., *Zkouška dospělosti*, Praha a Litomyšl 2000.

- Lenderová M. a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.
- Lenderová, M., *K hříchu i modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000.
- Lipovetsky, G., *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*, Praha 1998.
- Lipovetsky, G., *Říše pomíjivosti. Móda a její úděl v moderních společnostech*, Praha 2002.
- Lipovetsky, G., *Soumrak povinnosti. Bezbolestná etika nových demokratických časů*, Praha 1999.
- Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000.
- Luhmann, N., *Láska jako vášeň*, Praha 2002.
- Lustig, K., *Žena*, Soběslav 1905.
- Macura, V., *Český sen*, Praha 1999.
- Machovec, M., *Filosofie tváří v tvář zániku*, Brno 1998.
- Masaryk T. G., *Ideály humanitní*, Praha 1968.
- Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního prezidenta republiky československé*, Praha 1930.
- Milostný listář. Výbor z milostné korespondence českých spisovatelů 19. a 20. století*, Praha 1986.
- Morrisová, P., *Literatura a feminismus*, Brno 2000.
- Morus (R. Lewinsohn), *Světové dějiny sexuality*, Praha 1992.
- Murín, G., *Sex kontra kultura*, Praha 1999.
- Neudorfllová M., *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.
- Neumann, S., K., *Dějiny ženy*, Praha 1999.
- Oakleyová, A., *Pohlaví, gender a společnost*, Praha 2000.
- Oates-Indruchová, L. (ed.), *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty k angloamerickému feministickému myšlení*, Praha 1998.
- Paz, O., *Luk a lyra*, Praha 1992.
- Pešková, J., *Role vědomí v dějinách*, Praha 1998.
- Podlipská, Ž., *Anna Náprstková - životopisní nástin*, Praha 1875.
- Podlipská, S., *Vojta Náprstek – pamětní spis pro mládež jemu předrahou*, Praha 1896.

- Polišenský J. – Ostrovská S., *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*, Praha 2000.
- Renzetti, C. M. – Curran, D. J., *Ženy, muži a společnost*, Praha 2003.
- Revue Prostor*, 45-46, 2000.
- Rupp, J. L., *Vytoužená minulost. Dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů po současnost*, Praha 2002.
- Sak, R. - Bezecný, Z., *Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000.
- Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999.
- Schopenhauer, A., *Svět jako vůle a představa*, Pelhřimov 1998.
- Schulz, G., *Romantika. Dějiny a pojem*, Praha - Litomyšl 1999.
- Skilling, H. G., *Matka a dcera Charlotta a Alice Masarykovy*, Praha 2001.
- Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903.
- Solanas V., *SCUM Manifesto čili Šlem manifest*, Olomouc 1998.
- Společnost žen a mužů z aspektu gender*, Praha 1999.
- Suková, J., *Příručka militantního feminismu*, Ústí nad Labem 1999.
- Tille V., *Božena Němcová*, Praha 1969.
- Tomeš, J., *Ženy ve spektru civilizací - k proměnám postavení žen ve vývoji lidské společnosti*, Praha 2009.
- Urban, O., *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.
- Vodáková, A., *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*, Praha 2003.
- Vošahlíková, P., *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*, Praha 1996.
- Wichterich, Ch., *Globalizovaná žena. Zprávy o budoucí nerovnosti*, Praha 2000.
- Woolfová, V., *Paní Dallowayová*, Praha 2004.
- Woolfová, V., *Vlastní pokoj*, Praha 1998.
- Žena*, Praha 1905.